

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ
ΕΞΑΜΗΝΟ Δ΄

ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΙΩΑΝΝΑ Χ. ΖΑΡΚΑΔΟΥΛΑ
ΕΞΑΜΗΝΟ ΣΠΟΥΔΩΝ Δ΄
Α.Μ. 1340200300118

ΑΘΗΝΑ, 2005

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περιεχόμενα	1
1. Εισαγωγή	3
1.1. Γενικά	3
1.2. Το θέμα	4
2. Έννοια περιορισμού συνταγματικών δικαιωμάτων	6
2.1. Διάκριση περιορισμών - εννοιολογικών οριοθετήσεων	6
2.1.1. Γενικά	6
2.1.2. Οι βασικές οριοθετικές ρήτρες	6
2.2. Διάκριση απλών επιδράσεων – περιορισμών	8
2.3. Διάκριση απλών περιορισμών – προσβολών	9
2.4. Τα συνταγματικά δικαιώματα ως αντικείμενο περιορισμών	10
2.5. Είδη περιορισμών	11
3. Θεσμική εφαρμογή	13
3.1. Σχέση θεσμού – δικαιώματος	13
3.2. Αιτιώδης συνάφεια	13
3.3. Έκταση περιορισμού	14
4. Πηγές απλών περιορισμών	16
4.1. Γενικά	16
4.2. Ευθέως συνταγματικοί περιορισμοί	16
4.2.1. Ειδικοί συνταγματικοί περιορισμοί	17
4.2.1.1. Φορείς	17
4.2.1.2. Ειδικές κυριαρχικές σχέσεις	18
4.2.1.3. Παραίτηση από το δικαίωμα	19
4.2.2. Αναστολή ορισμένων δικαιωμάτων σε ειδικές συνθήκες	20
4.3. Επιφύλαξη νόμου	22
4.3.1. Γενική και ειδική επιφύλαξη	23
4.3.2. Νόμος ειδικός	24
4.3.3. Νόμος τυπικός ή ουσιαστικός;	25
4.4. Επιφύλαξη υπέρ δικαστικών – διοικητικών αρχών	28
4.5. Διεθνείς συμβάσεις	29
4.6. Περιορισμός ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων	31
5. Όρια περιορισμών	34
5.1. Η αρχή της αναλογικότητας	34
5.2. Απαγόρευση καταχρηστικής επιβολής περιορισμών	35

5.3. Απαραβίαστος πυρήνας του δικαιώματος	36
5.4. Αντικειμενικός και απρόσωπος χαρακτήρας του νόμου	37
5.5. Κοινωνικά όρια και λόγοι δημοσίου συμφέροντος	38
5.6. Συμφωνία προς την ελεύθερη δημοκρατική τάξη	39
6. Περιορισμοί ορισμένων επιμέρους συνταγματικών δικαιωμάτων	40
6.1. Ζωή	40
6.2. Ελευθερία τύπου	40
6.3. Ελευθερία γνώμης	40
6.4. Ελευθερία τέχνης	41
6.5. Θρησκευτική ελευθερία	41
6.6. Σύλληψη και προσωρινή κράτηση	42
6.7. Συνδικαλιστική ελευθερία – απεργία	42
6.8. Δικαίωμα στην εργασία	42
6.9. Ιδιοκτησία	42
6.10. Οικονομική ελευθερία	43
6.11. Οικογένεια και γάμος	43
7. Συμπεράσματα	44
Πίνακας νομολογίας	45
Βιβλιογραφία	56
Περίληψη – λήμματα	58

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Γενικά

Η προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αντανακλά ένα πάγιο και αρχαίο αίτημα της ανθρωπότητας για διασφάλιση ορισμένων *minimum* στοιχείων που κάνουν στην ουσία τον άνθρωπο να είναι τέτοιος ακριβώς. Σε μια τέτοια προσπάθεια τα στοιχεία εκείνα που κατά καιρούς θεωρήθηκαν βασικότερα – με την τάση ως τώρα η έννοια αυτή να διευρύνεται – διατυπώθηκαν σε συνταγματικά κείμενα δημιουργώντας έτσι την ομάδα των Συνταγματικών Δικαιωμάτων, που παρότι γεννούν νομική δέσμευση σε πολλές περιπτώσεις η προστασία τους δεν αποδείχτηκε αντάξια των περιστάσεων¹. Προς την ίδια κατεύθυνση καταρτίστηκαν και διεθνείς συμβάσεις. Όλες αυτές οι προσπάθειες καταδεικνύουν την ανάγκη της κοινωνίας να εξασφαλίσει για το σύνολο, οπότε και για τον καθένα ξεχωριστά, την ελευθερία και τα φυσικά δίκαια που απώλεσε είτε με την επιβολή της συνολικής κρατικής εξουσίας είτε με την επιβολή της εξουσίας μεμονωμένων ισχυρότερων κοινωνιών στους σχετικά πιο αδύνατους. Η ανάγκη αυτή με τα Συνταγματικά Δικαιώματα καλύπτεται έως ένα μόνο βαθμό · η πλήρης κάλυψη της σχετίζεται με την καταπολέμηση των γενεσιουργών της αιτιών, με την λύση της καταπιεστικής για την ελευθερία σχέσης, με την μετατροπή της νομικής δέσμευσης σε κοινωνική πραγματικότητα.

Πάντως και τα ίδια τα δικαιώματα που προστατεύονται υπόκεινται σε περιορισμούς που υπαγορεύονται από την εκάστοτε στάθμιση με άλλα δικαιώματα, κυρίως όμως θεσμούς, που επίσης έχουν κριθεί άξιοι συνταγματικής προστασίας. Το γενικό αυτό πλαίσιο είναι που θα συγκεντρώσει την προσοχή αυτής της εργασίας ώστε να επιτευχθεί διαλεκτική ανάλυση του θέματος των περιορισμών, με γνώμονα πάντα όχι τη γενικολογία αλλά την ασφαλή προσέγγιση των επιμέρους ζητημάτων και την εξαγωγή κατά το δυνατόν χρήσιμων γενικών συμπερασμάτων.

¹ Βεγλερής Φ., *Άρθρα 1974 – 1981*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 195επ.

1.2. Το θέμα

Τα συνταγματικά δικαιώματα είναι δικαιώματα που αναγνωρίζονται στους φορείς τους από το Σύνταγμα, άρα είναι δικαιώματα νομικά², στοιχείο που αναγκαστικά δεν τους επιτρέπει να είναι απεριόριστα. Αυτή καθ' αυτή η πρόβλεψη τους από δικαιοϋκούς κανόνες τα δεσμεύει αφού καθορίζει αναπόφευκτα το αντικείμενο προστασίας και την έκταση του³, δηλαδή τα οριοθετεί εννοιολογικά. Γενικότερα οι δεσμεύσεις που υφίστανται τα συνταγματικά δικαιώματα, δηλαδή οι κάθε είδους επιβαρύνσεις και όχι μόνο οι περιορισμοί, μπορεί να είναι φυσικές, να προκύπτουν δηλαδή από τους νόμους που διέπουν τη φύση ή ανθρωπογενείς, να προέρχονται δηλαδή από τις πράξεις των κρατικών οργάνων ή τρίτων ιδιωτών⁴. Οι δεσμεύσεις που προφανώς συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον της νομικής επιστήμης είναι οι ανθρωπογενείς, οι οποίες περαιτέρω όπως θα αναλυθεί σε χωριστή ενότητα διακρίνονται σε απλές επιδράσεις και περιορισμούς οι οποίοι, όταν είναι επιτρεπτοί, καλούνται απλοί περιορισμοί ενώ, όταν είναι απαγορευμένοι, προσβολές. Αντικείμενο της παρούσης μελέτης είναι οι περιορισμοί με την ευρύτερη έννοια τους ως κάθε με ανθρώπινη ενέργεια προκαλούμενη συρρίκνωση του νόμιμου γενικού περιεχομένου του δικαιώματος, δηλαδή της κτήσης ή της άσκησης του⁵. Ασφαλώς πρωτίτερα θα διερευνηθεί η έννοια της οριοθέτησης και η περίπτωση των απλών επιδράσεων και ακολούθως θα γίνει διαχωρισμός μεταξύ απλών περιορισμών και προσβολών. Στη συνέχεια θα αναλυθεί το πλαίσιο στο οποίο είναι επιτρεπτοί οι περιορισμοί καθώς και οι πηγές που το διαγράφουν μέσα στη συνολική ελληνική έννομη τάξη. Ακολούθως το ενδιαφέρον θα στραφεί στα όρια που τίθενται στη δυνατότητα περιορισμού των δικαιωμάτων οπότε πέρα από αυτά οι περιορισμοί συνιστούν προσβολές. Τέλος θα γίνει συγκεντρωτική και συνοπτική παρουσίαση των απλών περιορισμών των επιμέρους συνταγματικών δικαιωμάτων, ιδιαίτερα εκείνων που προκάλεσαν αντιπαραθέσεις και αμφισβητήσεις, ούτως ώστε η γενική εν πολλοίς ανάπτυξη

² Δαγιάδου Δ.Π., *Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα Α'*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991, σελ. 136.

³ Χρυσόγονος Χ.Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002, σελ. 65.

⁴ Δημητρόπουλος Α., *Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό μέρος*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/νίκη, 2005, σελ. 195-196.

⁵ Δημητρόπουλος Α., *όπ. παρ.*, σελ. 200 -201.

σχετικά με τους περιορισμούς να προσφέρει και μια πρακτική εικόνα και επισκόπηση όσων σχετικών ζητημάτων απασχολούν ειδικότερες αναλύσεις.

2. ΕΝΝΟΙΑ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

2.1. Διάκριση περιορισμών - εννοιολογικών οριοθετήσεων

2.1.1. Γενικά

Όταν το Σύνταγμα κατοχυρώνει ένα δικαίωμα προστατεύει ένα ορισμένο μόνο μέρος της πραγματικής περιοχής του συγκεκριμένου έννομου αγαθού, το οποίο μέρος ορίζεται από την ίδια την συνταγματική διάταξη ή ανατίθεται για λειτουργικούς λόγους στον κοινό νομοθέτη. Η οριοθέτηση από τον κοινό νομοθέτη ανατίθεται ειδικά από το Σύνταγμα συνήθως για την οριοθέτηση ενός νέου, ιδιαίτερου, νομικού καθεστώτος. Το έννομο αγαθό που αποτελεί αντικείμενο του δικαιώματος προστατεύεται έως αυτό το προκαθορισμένο σημείο, ενώ όσα επιπλέον στοιχεία μπορούν να υπαχθούν στην ευρύτερη περιφέρεια του δεν αποτελούν αντικείμενο προστασίας⁶. Η οριοθέτηση αυτή καθορίζει το ανώτατο επίπεδο και όριο προστασίας του δικαιώματος στο γενικό πεδίο εφαρμογής του. Οι περιορισμοί έρχονται στη συνέχεια ειδικότερα να ελαττώσουν αυτό το επίπεδο στα πλαίσια της εφαρμογής του δικαιώματος σε ειδικό επίπεδο⁷. Η οριοθέτηση έχει πάγιο και καθολικό χαρακτήρα. Εφαρμόζεται σε όλες τις περιπτώσεις και αρκεί η γενική της πρόβλεψη στο Σύνταγμα⁸ ώστε να ισχύει για όλα τα δικαιώματα, ενώ αντίθετα οι περιορισμοί πρέπει να προβλέπονται ειδικά για ορισμένο δικαίωμα και ισχύουν εξαιρετικά⁹ για συγκεκριμένη ειδική εφαρμογή του. Γενικά, οι οριοθετήσεις ορίζουν τι μπορεί να προστατευθεί με το κάθε δικαίωμα – και προστατεύεται στο γενικό πεδίο εφαρμογής – ενώ ο περιορισμός οδηγεί στην ελαττωμένη προστασία του δικαιώματος αυτού σε μια ορισμένη ειδική εφαρμογή¹⁰.

2.1.2. Οι βασικές οριοθετικές ρήτρες

Όπως αναφέρθηκε οι οριοθετήσεις μπορούν να ρυθμίζονται γενικά στο Σύνταγμα και να έχουν εφαρμογή σε όλα τα δικαιώματα. Στο άρθρο 5 § 1 του

⁶ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 139 – 140.

⁷ Η σχετική ανάλυση θα γίνει στην ενότητα για τη θεσμική εφαρμογή.

⁸ Πάντως μπορεί να επαναλαμβάνεται και να εξειδικεύεται και σε επιμέρους διατάξεις.

⁹ Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. Δ., Συνταγματικό Δίκαιο Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 239.

¹⁰ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 206.

Συντάγματος ρυθμίζει τις τρεις βασικές οριοθετικές των δικαιωμάτων ρήτρες : τη συνταγματική νομιμότητα, τη χρησιμότητα και την κοινωνικότητα.

Η συνταγματική νομιμότητα επιβάλλει η δράση ιδιωτών και κρατικών οργάνων, άρα και η άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων, να είναι σύμφωνη προς τις συγκεκριμένες συνταγματικές διατάξεις και τους σύμφωνους με το Σύνταγμα νόμους¹¹.

Η ρήτρα της χρησιμότητας δεν προβλέπεται μόνο σαν συμμόρφωση στα χρηστά ήθη στο παραπάνω άρθρο αλλά και στο άρθρο 25 § 3 σαν γενική απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος^{12,13}. Η κατάχρηση δε συνιστά παράβαση κανόνα δικαίου αλλά νομότυπη άσκηση δικαιώματος σε τόσο υπερβολικό βαθμό που τελικά είναι μη αποδεκτή από το δίκαιο. Η ρήτρα αυτή διέπει όλο το οικοδόμημα της έννομης τάξης¹⁴ και είναι συνδεδεμένη με την σχετική εξειδίκευση της στο ΑΚ 281, ενώ και στις δύο έχει στηριχθεί πλούσια νομολογία¹⁵. Το γεγονός ότι δεν αναφέρει κυρώσεις σε περίπτωση παράβασης της, δηλαδή όταν το δικαίωμα ασκείται καταχρηστικά οδηγεί στο ερώτημα αν είναι *lex imperfecta*¹⁶. Τελικά το αποτέλεσμα στις περιπτώσεις

¹¹ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 177.

¹² Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 164.

¹³ Ο Ράϊκος Α., *Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα*, τόμος Β., εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002, σελ. 180επ θεωρεί ότι με το άρθρο αυτό καθώς και με σχετικές υποστηρικτικές διεθνείς συμβάσεις επιβάλλεται περιορισμός, και όχι οριοθέτηση, ομοίως Βεγλερής Φ., *Οι περιορισμοί των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982, σελ. 26επ, ομοίως Μάνεσης Α., *Συνταγματικά Δικαιώματα, Α' Ατομικές Ελευθερίες*, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1982, σελ. 83 ενώ ο Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ. Σελ 65επ αναφέρεται στις οριοθετήσεις ως «γενικοί περιορισμοί». Αντίθετα Παντελής Α., *Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων*, 1984, σελ. 229.

¹⁴ Αντίθετα ο Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 71 θεωρεί ότι η ρήτρα εφαρμόζεται μόνο στα δικαιώματα των άρθρων 4-24 του Συντάγματος.

¹⁵ ΕφΔωδ 30/81, ΝοΒ 1982, 481, ΣτΕ 4077/85, ΤοΣ 1986, 239, ΣτΕ 542/90, ΤοΣ 1990, 287, ΕΑ 2626/82 ΤοΣ 1982, 434, ΑΠ 1842/84, ΤοΣ 1985, 92, Μον. Πρωτ. Αθ. 2091/87, ΕΕΔ 1987, 934, ΣτΕ 4592/77, ΤοΣ 1978, 171, ΣτΕ 863/79, ΤοΣ 1979, 317, ΣτΕ 1653/48, ΣτΕ 74/64, ΑΠ 17/78, ΝοΒ 1978, 1223, ΑΠ 288/79, ΝοΒ 1979, 1278, ΑΠ 448/84, ΝοΒ 1985, 61, ΑΠ 73/99, ΤοΣ 2000, 1267, ΣτΕ 4077/85, ΤοΣ 12, 239, ΣτΕ 2565/90 και 3754/94, ΤοΣ 21, 703, ΕφΑθ 10048/90, ΕλλΔνη 1993, 87, ΕφΑθ 10461/90, ΕλλΔνη 1993, 90, ΕφΑθ 1471/91, ΕλλΔνη 1993, 140, ΕφΘεσ 3280/91, ΕλλΔνη 1992, 1291, ΑΠ 289/81, ΤοΣ 1982, 63, ΕφΘεσ 181/90, ΕλλΔνη 1992, 1221, ΑΠ 1401/91, ΕλλΔνη 1993, 49, ΕφΑθ 10745/91, ΝοΒ 1992, 290, ΣτΕ 2904/81, ΝοΒ 1982, 320, ΑΠ 73/99, ΤοΣ 2000, 1267.

¹⁶ Παυλόπουλος Πρ., *Η συνταγματική κατοχύρωση της αιτήσεως ακυρώσεως*, 1982, σελ. 155.

αυτές είναι ότι η εν λόγω άσκηση δεν απολαμβάνει τη συνταγματική προστασία αλλά επίσης δεν επισύρει και νομικές κυρώσεις¹⁷.

Στη ρήτρα της κοινωνικότητας περιλαμβάνονται η κοινωνική οριοθέτηση του άρθρου 25 §§ 1,2, το άρθρο 5 § 1, το γενικό συμφέρον, τα δικαιώματα των άλλων και ειδικότερες ρήτρες¹⁸, ενώ υπό μια έννοια θα μπορούσε να περιληφθεί και η ρύθμιση του άρθρου 25 § 4 περί κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης¹⁹. Η ρήτρα έχει δύο εκφάνσεις, προς τα άτομα μεμονωμένα ή ως σύνολο και έχει άμεση σύνδεση με το κοινωνικό κράτος δικαίου όπως η σχετική ρύθμιση διαμορφώθηκε με την αναθεώρηση του 2001.

2.2. Διάκριση απλών επιδράσεων – περιορισμών

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω στην κλιμακούμενης ως προς τη βαρύτητα κατάταξη των δεσμεύσεων οι πλέον ασήμαντες είναι οι απλές επιδράσεις. Οι απλές επιδράσεις είναι επιρροές που προκαλούνται στα δικαιώματα άλλων από την νόμιμη δράση των ιδιωτών ή των κρατικών οργάνων στο πλαίσιο της γενικής, κυριαρχικής ή διαπροσωπικής σχέσης²⁰. Οι επιρροές αυτές μπορεί να έχουν σημαντική πραγματική επίπτωση στο θιγόμενο δικαίωμα, νομικά ωστόσο δεν συνιστούν περιορισμό του αφού οι κύκλοι δράσης των προσώπων δεν τέμνονται και επιπλέον ελλείπει οποιοδήποτε κοινό αντικειμενικό στοιχείο δικαιώματος και πράξης που το δεσμεύει ώστε να συνιστά η πράξη αυτή περιορισμό. Στα πλαίσια αυτά οι απλές νομικές ρυθμίσεις που οριοθετούν ένα δικαίωμα ή αναφέρονται στο χώρο έξω από αυτό καθώς και εκείνες που ενώ ρυθμίζουν αντικειμενικά οι συνέπειες καταλήγουν να είναι ατομικές θεωρούνται απλές επιδράσεις και όχι περιορισμοί, επιτρεπτοί ή ανεπίτρεπτοι.

Αντίθετα ο περιορισμός με την ευρεία και ουδέτερη έννοια που ορίστηκε στην εισαγωγή όπως και οι απλές επιδράσεις προέρχεται σε κάθε περίπτωση από ανθρώπινη πράξη (υποκειμενικός προσδιορισμός), τρίτου ιδιώτη ή του κράτους, και όχι από τη φύση ενώ σε αντίθεση με αυτές οδηγεί σε συρρίκνωση του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος (οντολογικός προσδιορισμός)²¹,

¹⁷ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 167-168, Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 89, Πολυμ. Πρωτ. Αθ. 1044/86, ΕλλΔνη 1987, 710.

¹⁸ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 178επ., Βλάχος Γ., *Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, 1979, σελ. 58.

¹⁹ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 68.

²⁰ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 198επ.

²¹ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 201επ.

οπότε ουσιαστικά πλήττει το δικαίωμα και γι' αυτό το ζήτημα των περιορισμών πρέπει να αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη αυστηρότητα. Παραβάλλοντας τα δικαιώματα με δυο ομόκεντρους κύκλους, όπου ο εσωτερικός συνιστά τον πυρήνα τους και ο εξωτερικός το γενικότερο δυνατό περιεχόμενο τους όπως σχηματίζεται από τις οριοθετήσεις, ο περιορισμός συρρικνώνει τον εξωτερικό αυτό κύκλο²². Υπό αυτή την έννοια ο περιορισμός εξαρτάται την ύπαρξη και την φύση της οριοθέτησης χωρίς όμως να ταυτίζεται με αυτήν. Αυτό σημαίνει ότι ο περιορισμός συρρικνώνει το δικαίωμα σε σχέση με το εύρος του έννομου αγαθού που προστατεύεται και όχι σε σχέση με ότι θα μπορούσε ενδεχομένως να υπαχθεί στην έννοια του συγκεκριμένου εννόμου αγαθού. Κάθε συρρίκνωση του εξωτερικού κύκλου, του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος, ως προς την άσκηση ή την κτήση, θεωρείται περιορισμός και η έκταση του προκύπτει από τη σύγκριση αρχικού και τελικού, μετά τον περιορισμό, κύκλου.

2.3. Διάκριση απλών περιορισμών – προσβολών

Στην παραπάνω γενική έννοια του περιορισμού υπάγονται τόσο εκείνοι που είναι ανεκτοί και επιτρέπονται από την έννομη τάξη, δηλαδή οι απλοί περιορισμοί, όσο και εκείνοι που κρίνονται απαράδεκτοι και απαγορεύονται, δηλαδή οι προσβολές. Όπως είναι φανερό από τα παραπάνω κριτήριο για τη διάκριση είναι η αξιολόγηση και η μεταχείριση από την έννομη τάξη. Η αξιολόγηση αυτή όπως αναλύεται παρακάτω σχετίζεται με την αιτιώδη ή ανατιιώδη επιβολή του περιορισμού.

Απλός περιορισμός είναι κάθε επιτρεπόμενη από το δίκαιο και με ενέργεια κρατικού οργάνου ή ιδιώτη προκαλούμενη συρρίκνωση του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος κατά την εφαρμογή του στο πλαίσιο ειδικής σχέσεως²³. Η συρρίκνωση αυτή επιτρέπεται από το δίκαιο υπό την έννοια ότι είτε προβλέπεται ρητά ως περιορισμός είτε το στοιχείο αυτό συνάγεται ερμηνευτικά. Έτσι προφανώς η απαγόρευση παράνομης ενέργειας δεν συνιστά περιορισμό. Η επιβολή περιορισμών έχει εξαιρετικό χαρακτήρα · έρχεται έκτατα σε σχέση με την κατά κανόνα γενική εφαρμογή των δικαιωμάτων όταν μεταξύ περιορισμού και ειδικής σχέσης εφαρμογής υπάρχει κάποιο κοινό αντικειμενικό στοιχείο που αιτιωδώς τον δικαιολογεί. Τελικά αφορά σε ορισμένο δικαίωμα και ειδικότερα σε εξατομικευμένη περίπτωση, συχνότατα με χρονικά όρια.

²² Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 239.

²³ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 204.

Από την άλλη πλευρά οι προσβολές είναι πραγματικές επεμβάσεις στον κύκλο του δικαιώματος που όμως αποδοκιμάζονται από το δίκαιο και άρα είναι απαγορευμένες. Η αποδοκιμασία αυτή προκύπτει είτε γιατί ελλείπει το στοιχείο της αιτιώδους σχέσης είτε ενώ μεν αυτό υπάρχει, η έκταση της επέμβασης υπερβαίνει το ανεκτό όριο.

2.4. Τα συνταγματικά δικαιώματα ως αντικείμενο περιορισμών

Τα συνταγματικά δικαιώματα όπως και οι περιορισμοί τους προκύπτουν άμεσα ή έμμεσα από το Σύνταγμα, το οποίο αποτελεί δημιούργημα πολιτικής θέλησης, γέννημα συγκρούσεων και κατοχύρωση νέων διαμορφωμένων ισορροπιών. Με τους περιορισμούς καθ' αυτούς επιδιώκει την ρύθμιση των συγκρουόμενων δικαιωμάτων και συμφερόντων²⁴. Ο συντακτικός νομοθέτης έρχεται να συμβιβάσει τα συμφέροντα του συνόλου, του Κράτους και των ατόμων ή ακόμη και εκείνα των ατόμων μεταξύ τους. Με αυτό τον τρόπο προστατεύει τον φορέα των δικαιωμάτων όχι μόνο ως ανεξάρτητη μονάδα αλλά και ως μέλος ενός ευρύτερου συνόλου.

Το θέμα των περιορισμών έχει ως άξονα αναφοράς τα συνταγματικά δικαιώματα. Τα δικαιώματα αυτά διακρίνονται σε ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά²⁵. Τα πολιτικά δικαιώματα από τη φύση τους πρέπει να προστατεύονται απόλυτα αφού σχετίζονται με το δημοκρατικό πολίτευμα και την λειτουργία και οργάνωση του κράτους. Ασφαλώς σε περιορισμούς υπόκειται το εκλογικό δικαίωμα καθώς η άνευ ετέρου αναγνώριση του χωρίς οποιοδήποτε περιορισμό θα ήταν βλαπτική για το πολίτευμα και όχι ευεργετική. Από την άλλη πλευρά τα κοινωνικά δικαιώματα στο υπάρχον οικονομικοκοινωνικό πλαίσιο μόνο περιορισμένα μπορούν να προστατευθούν αφού σχετίζονται με κρατικές παροχές οι οποίες εξαρτώνται από τις εκάστοτε οικονομικές δυνατότητες και τις πολιτικές επιλογές. Το ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής των περιορισμών τοποθετείται στην περιοχή των ατομικών δικαιωμάτων²⁶ που μπορούν να προστατευθούν μόνο σχετικά και όχι απόλυτα. Η ενδεχόμενη απόλυτη προστασία τους θα οδηγούσε σε σύγκρουση με την ανάγκη προάσπισης του συνόλου και τη διασφάλιση της ύπαρξης του κράτους όπως και με την άσκηση των δικαιωμάτων των άλλων²⁷. Το πρώτο σκέλος αυτής της

²⁴ Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 235.

²⁵ Ράϊκος Α., όπ. παρ., σελ. 172επ.

²⁶ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 136.

²⁷ Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 58επ.

δικαιολογητικής βάσης ενδεχομένως να ξενίζει · τα ατομικά δικαιώματα υποχωρούν μπροστά στη διασφάλιση της ύπαρξης της κρατικής εξουσίας. Με τα σημερινά δεδομένα, τα δικαιώματα και η προστασία τους έπονται εννοιολογικά και χρονικά της ύπαρξης του κράτους. Θεωρείται απαραίτητο να υπάρχει κατ' αρχήν οργανωμένη και ασφαλής κρατική εξουσία, η οποία στη συνέχεια έρχεται να αναγνωρίσει και να προστατεύσει τα δικαιώματα του ατόμου. Στο ελληνικό Σύνταγμα υπάρχει μια πλειάδα διατάξεων που φανερώνει αυτό ακριβώς το προβάδισμα, αλλά και γενικότερα, ιστορικά, φαίνεται πως η επιλογή αυτή παγιώνεται από λόγους πραγματικούς. Η «δημόσια τάξη και ασφάλεια» προβάλλονται επίσης και από την ΕΣΔΑ ως λόγοι περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων. Άλλος παράγοντας που επιβάλλει την σχετική μόνο προστασία των ατομικών δικαιωμάτων είναι το όριο των δικαιωμάτων των άλλων, όπως φαίνεται και στο άρθρο 5 § 1 του Συντάγματος. Στη διάταξη αυτή ρυθμίζεται ως σχετικό ακόμη και το θεμελιώδες δικαίωμα της ανάπτυξης της προσωπικότητας ενώ επιχειρείται η νομική εξίσωση σε ένα κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο ανισότητας και ανταγωνισμού, οπότε και φαινομενικά τα ατομικά δικαιώματα όλων κρίνονται ως ίσα και σε αυτή τη βάση τοποθετείται και το ζήτημα των αμοιβαίων υποχωρήσεων όλων ώστε να υπάρχει μια κοινή τομή λειτουργικότητας των δικαιωμάτων.

2.5. Είδη περιορισμών

Οι περιορισμοί ρυθμίζονται ειδικά για κάθε δικαίωμα και εξ αυτού του γεγονότος η ποικιλία τους είναι τέτοια ώστε να επιτρέπει και να επιβάλλει συνάμα διάφορες κατηγοριοποιήσεις.

Κατ' αρχήν σημαντική είναι η διάκριση προληπτικού και κατασταλτικού συστήματος²⁸. Στο προληπτικό σύστημα η διοίκηση προβαίνει πριν την άσκηση του δικαιώματος στον περιορισμό του είτε με την απαίτηση προηγούμενης ενημέρωσης από το διοικούμενο για ορισμένες μελλοντικές πράξεις του είτε με απαγόρευση πράξης είτε με απαίτηση λήψης προηγούμενης άδειας. Στο κατασταλτικό σύστημα που υιοθετείται από τις περισσότερες φιλελεύθερες έννομες τάξεις καθιερώνεται το τεκμήριο υπέρ της ελευθερίας, δηλαδή η άσκηση των δικαιωμάτων επιτρέπεται γενικώς εκτός από τις κατ' εξαίρεση ορισμένες περιπτώσεις που απαγορεύεται από το νόμο και όχι τη διοίκηση.

²⁸ Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ.78επ, Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 237.

Στην ελληνική έννομη συνταγματική τάξη κυριαρχεί το κατασταλτικό σύστημα με ψήγματα του προληπτικού.

Περαιτέρω διάκριση γίνεται μεταξύ αληθινών και οιονεί περιορισμών²⁹. Οι οιονεί περιορισμοί δεν είναι πράγματι περιορισμοί αφού δεν συρρικνώνουν το γενικό περιεχόμενο του δικαιώματος αλλά ασκούν επιδράσεις εκτός αυτού. Ενώ στην πραγματικότητα το δικαίωμα θίγεται, η δέσμευση αυτή δεν αφορά στον προσδιορισμένο από τις εννοιολογικές οριοθετήσεις χώρο. Έτσι σε αυτή την κατηγορία μπορούν να ενταχθούν οι απλές επιδράσεις. Οι αληθείς είναι οι απλοί και οι προσβολές που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Οι περιορισμοί μπορεί να είναι αποτέλεσμα ρύθμισης με κανόνα δικαίου (νομικοί) ή υλικών ενεργειών ιδιωτών ή του κράτους. Οι νομικοί διακρίνονται σε αυτούς που προκύπτουν ευθέως από το Σύνταγμα (συνταγματικοί) και εκείνους που θεσπίζονται κατά νομοθετική εξουσιοδότηση («νομοθετικοί»), ενώ περαιτέρω οι συνταγματικοί χωρίζονται σε ρητούς (που προβλέπονται σε ορισμένη συνταγματική διάταξη) και μη ρητούς (που προκύπτουν από συνεφαρμογή διατάξεων).

Διακριτοί είναι ακόμη και οι περιορισμοί που αφορούν την κτήση του δικαιώματος από εκείνους που αναφέρονται στην άσκηση. Οι πρώτοι επηρεάζουν το φορέα του δικαιώματος, σχετίζονται με την μη κτήση και την απώλεια του. Σε αυτούς συγκαταλέγονται η μη αναγνώριση δικαιώματος, η κατάργηση του και η προσωρινή στέρξη του. Οι δεύτεροι οδηγούν σε διαφοροποίηση, ελάττωση της τοπικής, τροπικής ή χρονικής δυνατότητας άσκησης. Ο φορέας εξακολουθεί να φέρει το δικαίωμα, ποιοτικά όμως διαφοροποιημένο. Η διαφοροποίηση αυτή μπορεί να έχει μόνιμα ή προσωρινά χαρακτηριστικά.

Υπάρχουν και άλλες επιμέρους λεπτομερείς διακρίσεις σε ουσιαστικούς και διαδικαστικούς, σε ενεργητικούς και παθητικούς, σε συνολικούς και μερικούς, σε χρονικούς, σε προσώπων και πραγμάτων, σε κυρωτικούς και λειτουργικούς³⁰, αποθετικούς και θετικούς³¹.

²⁹ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 209.

³⁰ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 210-211.

³¹ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 138.

3. ΘΕΣΜΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

3.1. Σχέση θεσμού – δικαιώματος³²

Τα άτομα δρουν σε δύο επίπεδα · από τη μια πλευρά στα πλαίσια της γενικής σχέσης όπου δεν έχουν κανένα ιδιαίτερο δεσμό και σχέση παρά εκείνη που ενώνει όλα γενικά τα άτομα μιας κοινωνίας και από την άλλη στο πλαίσιο μιας ειδικής σχέσης, όπου οι δεσμοί είναι ειδικοί και στοιχειοθετούν θεσμούς μέσα στους οποίους τα δικαιώματα των συμμετεχόντων αναγκαστικά συρρικνώνονται γιατί η πλήρης ενέργεια τους δεν προσιδιάζει στο θεσμό και απειλεί την βιωσιμότητα του. Τα δύο επίπεδα συντίθενται από την κυριαρχική και τη διαπροσωπική σχέση. Το γενικό επίπεδο εφαρμογής των δικαιωμάτων είναι το ευρύτερο δυνατό και συνιστά το γενικό περιεχόμενο του όπως καθορίζεται από τις οριοθετήσεις. Όταν το δικαίωμα εφαρμόζεται στα πλαίσια μιας ειδικής θεσμικής σχέσης, από τη στιγμή μάλιστα που τόσο δικαιώματα όσο και θεσμοί απολαμβάνουν την ίδια συνταγματική πρόβλεψη και προστασία, το γενικό αυτό περιεχόμενο δεν «χωράει» να εφαρμοστεί και συρρικνώνεται οπότε και προκύπτει περίπτωση περιορισμού και δημιουργείται πλέον το περιορισμένο, θεσμικό περιεχόμενο. Ο περιορισμός των δικαιωμάτων στην θεσμική τους εφαρμογή δεν είναι πάντοτε επιβεβλημένος. Αν δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις που αναπτύσσονται παρακάτω τότε και σε αυτό το επίπεδο εφαρμόζεται το γενικό περιεχόμενο του δικαιώματος. Το γενικό περιεχόμενο έχει σταθερό και πάγιο χαρακτήρα ενώ το θεσμικό μεταβάλλεται και έχει χαρακτήρα προσωρινό. Στο ζήτημα της εφαρμογής των δικαιωμάτων διαφορετική είναι η θέση της παραδοσιακής θεωρίας που θεωρεί ότι τα δικαιώματα εφαρμόζονται πλήρως και μόνο στην γενική σχέση ενώ δεν εφαρμόζονται καθόλου στους θεσμούς. Επομένως το γενικό επίπεδο εφαρμογής είναι ο χώρος της οριοθέτησης της ελευθερίας ενώ το επίπεδο των θεσμών είναι ο χώρος επιβολής περιορισμών υπό ορισμένες προϋποθέσεις.

3.2. Αιτιώδης συνάφεια

Τα δικαιώματα όταν εφαρμόζονται στην ειδική σχέση δεν περιορίζονται άνευ ετέρου αλλά ο περιορισμός αυτός πρέπει να είναι επιτρεπτός, αιτιολογημένος, να υπάρχει δηλαδή ορισμένη αιτιώδης συνάφεια μεταξύ περιεχομένου του δικαιώματος και περιορισμού. Η αιτιώδης συνάφεια

³² Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 53επ.

εντοπίζεται ως κοινό αντικειμενικό στοιχείο μεταξύ θεσμού και δικαιώματος. Με την αναζήτηση των κοινών αυτών συστατικών καταλήγουμε στον εντοπισμό ζευγών σύμφυτων και μη σύμφυτων³³. Έτσι, για παράδειγμα, σύμφυτο ζεύγος είναι η ατομική συνδικαλιστική ελευθερία και οι συνδικαλιστικές ενώσεις με κοινό αντικειμενικό στοιχείο την απεργία, ενώ μη σύμφυτο ζεύγος είναι η ελευθερία της τέχνης και η συναλλακτική σχέση με κοινό στοιχείο το έργο τέχνης. Έτσι λοιπόν η επιβολή του περιορισμού και η έκταση του εξαρτάται από ένα εξωτερικό αντικειμενικό στοιχείο, το κοινό στοιχείο μεταξύ του θεσμού και του δικαιώματος. Όταν το στοιχείο αυτό υπάρχει τότε προκύπτουν περιπτώσεις εξαιρετικά ομοιογενών ζευγών, όπου όσο εντονότερη η ομοιογένεια τόσο μεγαλύτερη η ανάγκη επιβολής περιορισμών. Όταν αντίθετα ελλείπει και το εν λόγω ζεύγος είναι ανομοιογενές τότε ο περιορισμός δεν είναι απαραίτητος για να λειτουργήσει η σχέση και κρίνεται απαράδεκτος οπότε εφαρμόζεται το γενικό περιεχόμενο του δικαιώματος. Αν παρόλα αυτά επιβληθεί τότε είναι παράνομος και συνιστά προσβολή. Ταυτόχρονα με το κοινό αντικειμενικό στοιχείο λαμβάνονται υπόψη και όλες εκείνες οι εξωτερικές παράμετροι που χαρακτηρίζουν την *ad hoc* περίπτωση³⁴. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι δεν είναι δυνατό και εύλογη η επιβολή περιορισμών στην γενική (κυριαρχική ή διαπροσωπική) σχέση³⁵. Η ευρύτητα της σχέσης αυτής επιβάλλει την εφαρμογή του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος με τις απαραίτητες οριοθετήσεις. Σε καμία όμως περίπτωση δεν εντοπίζεται αιτιώδης συνάφεια, ομοιογένεια τέτοια που να καθιστά κάποιον περιορισμό δικαιολογημένο. Αντίθετη κίνηση του νομοθέτη θα ερχόταν σε ευθεία αντίθεση προς τη δημοκρατική φιλελεύθερη έννομη τάξη, αφού η γενική σχέση στόχο έχει την προστασία των ελευθεριών του ατόμου και όχι την δέσμευση τους.

3.3. Έκταση περιορισμού

Αν από όσα αναπτύχθηκαν διαπιστωθεί ότι υπάρχει αιτιώδης συνάφεια και ομοιογένεια μεταξύ δικαιώματος και θεσμού και άρα είναι αναγκαία και επιτρεπτή η επιβολή περιορισμού, γεννάται αμέσως το ερώτημα σε πια έκταση, ως πιο σημείο είναι ο περιορισμός αυτός επιτρεπτός. Το γεγονός ότι κατ' αρχήν ένας περιορισμός επιτρέπεται δεν σημαίνει ότι επιτρέπεται ανεξέλεγκτα, γιατί έτσι το δικαίωμα θα κινδύνευε να αναιρεθεί, να χάσει κάθε προστασία χωρίς

³³ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 78επ.

³⁴ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 82 – 83.

³⁵ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 218 – 219.

αυτό να δικαιολογείται. Το όριο αυτό τίθεται και πάλι από τη βασική σχέση της αιτιώδους συνάφειας. Το κοινό αντικειμενικό στοιχείο είναι εκείνο που καθορίζει το εύρος του περιορισμού και έτσι, η αιτιώδης σχέση μεταφέρεται μεταξύ αντικειμενικού στοιχείου και περιορισμού³⁶. Εκείνες οι δεσμεύσεις που επιβάλλονται από το κοινό εξωτερικό στοιχείο είναι και εκείνες που επιτρέπονται. Όσες τις ξεπερνούν σε ένταση είναι απαγορευμένες και συνιστούν προσβολές του δικαιώματος. Συνολικά δηλαδή ένα δικαίωμα μπορεί να περιοριστεί μόνο στην ειδική σχέση, εφόσον υπάρχει ομοιογένεια θεσμού και δικαιώματος και ως το βαθμό που αυτή επιβάλλει. Α contrario οι περιορισμοί που επιβάλλονται στη γενική σχέση, εκείνοι που επιβάλλονται σε ειδικές ανομοιογενείς καθώς και όσοι επιβάλλονται σε ειδικές ομοιογενείς πέρα από τον αναγκαίο βαθμό είναι προσβολές του δικαιώματος. Κριτήριο για τον διαχωρισμό είναι η αιτιώδης σχέση, η ύπαρξη αντικειμενικού όρου και η φύση και ένταση τους.

³⁶ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 82.

4. ΠΗΓΕΣ ΑΠΛΩΝ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ

4.1. Γενικά

Τα συνταγματικά δικαιώματα από την εποχή ακόμη της Αμερικανικής Επανάστασης ρυθμίζονται και προστατεύονται από το Σύνταγμα και επομένως για λόγους νομικούς και πραγματικούς μόνο το Σύνταγμα μπορεί να τα περιορίσει³⁷. Εκτός του Συντάγματος δεν υπάρχουν νομικά, συνταγματικά δικαιώματα και επομένως δεν μπορούν αυτά να περιοριστούν παρά μόνο με συνταγματική επέμβαση³⁸, είτε άμεσα, με το ίδιο το Σύνταγμα, είτε έμμεσα με νόμο αν υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού. Γενικές επικλήσεις του δημοσίου και εθνικού συμφέροντος για την επιβολή πρόσθετων περιορισμών είναι απαράδεκτες, αντιδημοκρατικές και αντισυνταγματικές αφού έτσι παραβλέπεται η ιεραρχία της έννομης τάξης και η προστασία από το Σύνταγμα δεν θα είχε καμία ουσία αν μπορούσε ο κοινός νομοθέτης να τη διαφοροποιήσει³⁹.

Στο άρθρο 25 § 1 εδ. δ' προβλέπεται ότι «οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας». Σύμφωνα λοιπόν με το ίδιο το Σύνταγμα τα συνταγματικά δικαιώματα περιορίζονται μόνο από αυτό. Οι περιορισμοί που επιβάλλονται από τον κοινό νομοθέτη έχουν κατά την ουσία τους συνταγματική θεμελίωση αφού γίνονται κατά εξουσιοδότηση και με σεβασμό της αναλογικότητας. Η πρόβλεψη από το Σύνταγμα μπορεί να γίνει είτε με ρητή συνταγματική διάταξη είτε με συνδυασμένη εφαρμογή περισσότερων είτε να προκύπτει από το περιεχόμενό τους. Η πρόβλεψη αυτή επιπλέον δεν μπορεί παρά να είναι ορισμένη, υπό την έννοια ότι δεν αρκεί να υπάρχει επιφύλαξη υπέρ του νόμου αλλά πρέπει να ορίζεται και συγκεκριμένα ο περιορισμός. Μεγαλύτερη ανάλυση θα γίνει στη συνέχεια.

4.2. Ευθέως συνταγματικοί περιορισμοί

Ευθέως συνταγματικοί είναι οι περιορισμοί που περιέχονται στην ίδια τη διάταξη που κατοχυρώνει το συνταγματικό δικαίωμα είτε σε διατάξεις άλλων

³⁷ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 136επ, ΣτΕ 2336/80, ΤοΣ 1980, 395.

³⁸ Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 66.

³⁹ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 219επ.

δικαιωμάτων είτε σε άρθρα που εφαρμόζονται γενικά, όπως το άρθρο 25 § 1 εδ. δ'⁴⁰. Οι περιορισμοί αυτοί κρίνονται από το συντακτικό νομοθέτη ως απαραίτητο συμπλήρωμα της ρύθμισης του δικαιώματος⁴¹. Οι περιορισμοί αυτοί αφορούν αυστηρά το δικαίωμα το οποίο συνοδεύουν και διασταλτική ερμηνεία τους ή αναλογία δεν επιτρέπεται⁴² ώστε να εφαρμοστούν ευρύτερα ή και σε άλλα δικαιώματα αφού ένας τέτοιος περιορισμός θα πρόσβαλε κατάφορα την γενική προστασία των δικαιωμάτων⁴³. Μια τέτοια επιταγή πάντως δεν αναιρεί την αρχή της ενότητας του Συντάγματος και της συστηματικής του ερμηνείας.

4.2.1. Ειδικοί συνταγματικοί περιορισμοί

Ειδικοί είναι εκείνοι οι ευθείς συνταγματικοί περιορισμοί που αφορούν ένα συγκεκριμένο δικαίωμα ή πτυχή του υπό ορισμένες προϋποθέσεις.

4.2.1.1. Φορείς

Με τον όρο φορείς εννοούνται τα υποκείμενα του δικαιώματος. Ενώ στα περισσότερα δικαιώματα προβλέπονται ως φορείς όλοι οι άνθρωποι, χωρίς εξαιρέσεις, όπως ρητά υπομνείται για παράδειγμα στη διάταξη του άρθρου 5 § 2 εδ α', σε ορισμένα δικαιώματα ρητά αναφέρονται ως φορείς οι Έλληνες πολίτες όπως π.χ. στο άρθρο 4 για την ισότητα. Έτσι οι αλλοδαποί δεν απολαμβάνουν πλήρως τουλάχιστον το δικαίωμα αυτό⁴⁴. Περιορισμός που σχετίζεται με το φορέα είναι και ο ηλικιακός περιορισμός που όμως δεν ρυθμίζεται ρητά στο Σύνταγμα⁴⁵. Με κριτήριο την ηλικιακή ωριμότητα ορισμένα δικαιώματα αδρανούν ενώ άλλα παύουν. Η θεμελίωση των περιορισμών αυτών στηρίζεται στο εξής σχήμα⁴⁶ : σχετικά με τους νέους προκύπτει από τη γενική θεώρηση του δικαιώματος και την ηλικιακή περιοδολόγηση του Συντάγματος αναφορικά με ορισμένες κοινωνικές σχέσεις (δικαιώματα και υποχρεώσεις) του φορέα ενώ σε σχέση με το γήρας η εξήγηση ευρίσκεται στην ιδιαίτερη φύση

⁴⁰ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 180.

⁴¹ Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 238-239.

⁴² ΣτΕ 1444/91, ΤοΣ 1991, 381, ΣτΕ 2921/65, ΣτΕ 1/33, ΣτΕ 1636/53.

⁴³ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 181.

⁴⁴ Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 72.

⁴⁵ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 88 – 89.

⁴⁶ Βιδάλης Τ., *Οι ηλικιακοί περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Ερευνητικά Προγράμματα, Επιμέλεια Μελίσσας Δ., Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001, σελ. 13 – 15.

ορισμένων δικαιωμάτων. Ανάλογος είναι και ο περιορισμός των νομικών προσώπων ως φορέων μόνο των δικαιωμάτων που προσιδιάζουν σε αυτά.

4.2.1.2. Ειδικές κυριαρχικές σχέσεις

Ορισμένοι πολίτες βρίσκονται σε σχέση με το κράτος σε ειδική κυριαρχική σχέση⁴⁷ και ενώ δεν υπάρχει στο Σύνταγμα κάποια γενική διάταξη που να ορίζει τη διαφορετική μεταχείριση των πολιτικών, των στρατιωτικών, των δικαστικών, των αστυνομικών ή των διοικητικών υπαλλήλων, σε ειδικές διατάξεις εύλογα με βάση την παραπάνω σχέση επιβάλλονται περιορισμοί⁴⁸. Οι πολίτες αυτοί είναι φυσικά φορείς των συνταγματικών δικαιωμάτων αλλά ταυτόχρονα σε κάθε στιγμή της ζωής τους ή κατά την υπηρεσία τους μόνον είναι το πρόσωπο και το σώμα της κρατικής εξουσίας και από τη δράση και τη συμπεριφορά τους θίγονται σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με το μέσο πολίτη τα δημόσια ζητήματα. Η διπλή αυτή ιδιότητά τους δημιουργεί πρόβλημα στην εφαρμογή ορισμένων δικαιωμάτων και οδηγεί σε ασυμβίβαστο μεταξύ ιδιότητας και δικαιώματος⁴⁹. Πρόκειται ουσιαστικά για περιορισμό δικαιωμάτων σε αναφορά προς ορισμένες κατηγορίες των φορέων τους. Τα ασυμβίβαστα αυτά ρυθμίζονται συγκεκριμένα από διατάξεις του Συντάγματος και όπως σε όλες τις περιπτώσεις συρρίκνωσης δικαιώματος πρέπει να επιδεικνύεται ιδιαίτερη προσοχή και φειδώ, ιδίως αφού οι εν λόγω περιπτώσεις αφορούν μεγάλα πληθυσμιακά τμήματα. Συνολικά οι περιπτώσεις αυτές είναι : 1) η πρόβλεψη του άρθρου 23 § 2 που απαγορεύει πλήρως την απεργία στους δικαστικούς και τα σώματα ασφαλείας και θέτει αυστηρές προϋποθέσεις που ρυθμίζονται με ειδικό νόμο για την απεργία των δημοσίων υπαλλήλων με την ευρύτερη δυνατή έννοια. 2) η πρόβλεψη του άρθρου 29 § 3 που απαγορεύει στους δικαστικούς και στους υπηρετούντες στις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας η συμμετοχή σε κόμματα γενικά και στους δημόσιους υπαλλήλους με την ευρεία έννοια κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. 3) ασυμβίβαστο προβλέπεται επίσης για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας προς οποιοδήποτε άλλο αξίωμα, έργο ή θέση(άρθρο 30 § 2).4) τέλος πλειάδα κωλυμάτων προβλέπεται για τους βουλευτές ενώ τίθεται και περιορισμός σχετικά με την δυνατότητα εκλογής των δημοσίων υπαλλήλων (άρθρα 56 και 57). Τέτοιοι περιορισμοί δεν μπορούν να

⁴⁷ Η περίπτωση αυτή προφανώς είναι μια υποπερίπτωση της θεσμικής εφαρμογής των δικαιωμάτων που αναπτύχθηκε σε προηγούμενη ενότητα.

⁴⁸ Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 254.

⁴⁹ Ράϊκος Α., όπ. παρ., σελ. 180.

επιβάλλονται ανεξέλεγκτα αλλά πρέπει να τίθενται ορισμένες προϋποθέσεις⁵⁰. Πρώτα θα πρέπει να υπάρχει μια ορισμένη εξισορρόπηση, δηλαδή ούτε το δικαίωμα να χάνεται ούτε ο θεσμός να βλάπτεται. Έπειτα θα πρέπει ο θεσμός να κατοχυρώνεται συνταγματικά και τέλος να υπάρχει σχέση αναλογίας (καταλληλότητα, αναγκαιότητα, αναλογικότητα). Γύρω από το ζήτημα το ΣτΕ έχει αναπτύξει πλούσια νομολογία⁵¹. Πρέπει να σημειωθεί τέλος ότι ανάλογοι περιορισμοί λόγω της θεσμικής εφαρμογής επιβάλλονται και σε πολλές άλλες ομάδες ατόμων όπως οι φυλακισμένοι και οι στρατευμένοι, καθώς επίσης και σε μια ολόκληρη κοινότητα, το Άγιο Όρος, κατά το άρθρο 105, τα συνταγματικά δικαιώματα εφαρμόζονται περιορισμένα, αν και σχετικά με το ζήτημα μπορεί να τεθεί και το θέμα της παραίτησης από τα δικαιώματα αυτά που θα αναπτυχθεί στην επόμενη παράγραφο.

4.2.1.3. Παραίτηση από το δικαίωμα

Τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν μπορούν να παραγραφούν ή να απαλλοτριωθούν και δεν βρίσκονται στην ελεύθερη διάθεση του φορέα τους⁵², δεν ισχύει η αρχή *volenti non fit injuria*. Το κράτος έχει υποχρέωση να προστατεύει τα δικαιώματα του ανθρώπου και η υποχρέωση αυτή δεν βρίσκεται στη διάθεση του κάθε φορέα ώστε να μπορεί να απαλλαγεί από αυτή με την παραίτηση, είτε μονομερώς είτε με σύμβαση. Ωστόσο η παραίτηση μπορεί να έχει ποικίλα χαρακτηριστικά και η θέση της νομικής αξιολόγησης απέναντι της δεν μπορεί να είναι μονοδιάστατη. Έτσι μια γενική παραίτηση για το μέλλον για κάποιο, πόσο μάλλον για όλα, τα δικαιώματα δεν έχει ισχύ. Σε συγκεκριμένες όμως περιπτώσεις ο φορέας μπορεί να σταθμίσει *ad hoc* και να κρίνει ωφελιμότερη για τα συμφέροντα του την ανοχή και συναίνεση στην προσβολή του δικαιώματος. Σε αυτές τις περιπτώσεις η παραίτηση είναι ισχυρή και επιφέρει τα αποτελέσματα της με εξαίρεση τα δικαιώματα που σχετίζονται με τον πυρήνα της ανθρώπινης ύπαρξης όπου και πάλι η παραίτηση δεν χωρεί ούτε σε συγκεκριμένο επίπεδο⁵³. Σχετικά όμως με τα δικαιώματα που αφορούν

⁵⁰ Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 258επ.

⁵¹ ΣτΕ 2209/77, ΤοΣ 1977, 637, ΣτΕ 320/80, ΤοΣ 1980, 237, ΣτΕ 1048/75, ΤοΣ 1976, 377, ΣτΕ 1123/62, ΣτΕ 2714/80, ΤοΣ 1980, 143, ΣτΕ 97/80, ΤοΣ 1980, 137, ΣτΕ 1821/89, ΔΔ 1989, 1309, ΔΕΑ 311/80, ΤοΣ 1980, 235.

⁵² Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ.131 – 132.

⁵³ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ.131.

την υπόσταση και την ακεραιότητα του ανθρώπου υποστηρίζεται⁵⁴ ότι πρέπει να εφαρμοστούν συγκεκριμένα κριτήρια. Ειδικά σε σχέση με την ευθανασία λέγεται ότι το Σύνταγμα κατοχυρώνει το δικαίωμα στη ζωή και όχι την υποχρέωση στην οδυνηρή ζωή συνεπώς υπάρχει το περιθώριο να ρυθμιστεί ως συνταγματική η ευθανασία έπειτα από ρητή συναίνεση ή και αίτημα του υποφέροντος⁵⁵. Αντιστοίχως συνταγματική είναι η προσβολή της σωματικής και ψυχικής ακεραιότητας με τη συναίνεση του παθόντος όπως αυτή αναλύεται διεξοδικά στην ποινική δογματική. Το βέβαιο είναι πως δεν αρκεί η ανοχή και επιπλέον η συναίνεση πρέπει να είναι ελεύθερη, συνειδητή και γνωστή σε αυτόν που προσβάλλει.

4.2.2. Αναστολή ορισμένων δικαιωμάτων σε ειδικές συνθήκες

Έχει γίνει σαφές πλέον ότι τα συνταγματικά δικαιώματα δεν προστατεύονται απόλυτα αλλά σχετικά. Χαρακτηριστική αυτής της σχετικότητας είναι και η συνταγματική πρόβλεψη της κατάσταση πολιορκίας, όπως έχει διατηρηθεί ο παραδοσιακός αναχρονιστικός όρος⁵⁶. Στην περίπτωση αυτή θεμελιώνεται στην πραγματικότητα κατάσταση ανάγκης όπου αναστέλλονται⁵⁷ τα βασικότερα συνταγματικά δικαιώματα με την ενεργοποίηση του στρατιωτικού νόμου. Η διάταξη του άρθρου 48 § 1, με όμοια ρύθμιση στο άρθρο 15 της ΕΣΔΑ⁵⁸, εφαρμόζεται σε δύο περιπτώσεις. Η πρώτη είναι ο πόλεμος ή επιστράτευση εξαιτίας εξωτερικών κινδύνων ή άμεσης απειλής της εθνικής ασφάλειας και η δεύτερη η εκδήλωση ένοπλου κινήματος για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η εφαρμογή των προβλεπόμενων μέτρων υπόκειται σύμφωνα με την Σύμβαση στην αρχή της αναλογικότητας που *de constitutione lata* εκφράζεται με τη δυνατότητα επιβολής τους σε ολόκληρη την Επικράτεια ή μόνο σε μέρος της, με πλήρη ή μερική αναστολή των δικαιωμάτων και με την συμπληρωματική εφαρμογή της κατά την λήψη των μέτρων. Επιπλέον σε συμφωνία με τη Σύμβαση ανάμεσα στα αναστελλόμενα δυνητικά δικαιώματα δεν περιλαμβάνονται όσα εκείνη ορίζει ως απαραβίαστα

⁵⁴ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 203επ.

⁵⁵ Κατρούγκαλος Γ., «Το δικαίωμα στη ζωή και στο θάνατο», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993.

⁵⁶ Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 89.

⁵⁷ ΣτΕ 3567/78, ΤοΣ 1979, 299.

⁵⁸ Ράϊκος Α., όπ. παρ., σελ. 195, Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 90.

(π.χ. το δικαίωμα στη ζωή, τα βασανιστήρια κλπ.)⁵⁹. Σύμφωνα με το άρθρο 48 τα δικαιώματα που μπορούν να ανασταλούν είναι τα εξής : η ελευθερία διακίνησης (5 § 4), η προσωπική ασφάλεια (6), ο νόμιμος δικαστής (8), το άσυλο κατοικίας (9), το δικαίωμα συναθροίσεων (11), η ελευθερία γνώμης κι τύπου (14), το απόρρητο των επιστολών (19), το δικαίωμα στην εργασία (22), η συνδικαλιστική ελευθερία (23), η δικαιοδοσία των στρατοδικείων (96 § 4), η δικαιοδοσία των μικτών ορκωτών δικαστηρίων (97). Για την εφαρμογή των μέτρων αυτών προβλέπεται ειδική διαδικασία και η διάρκεια τους είναι περιορισμένη, που μπορεί όμως με ειδική και πάλι διαδικασία να παραταθεί. Συνέπεια της ενεργοποίησης της διάταξης αυτής είναι ότι οι συνταγματικές διατάξεις αντικαθίστανται από τις ρυθμίσεις του νόμου για την κατάσταση πολιορκίας. Τα δικαιώματα περιστέλλονται και εν ολίγοις η χώρα βρίσκεται σε καθεστώς νόμιμης δικτατορίας⁶⁰.

Η εν λόγω ρύθμιση έχει υπάρξει συχνά αντικείμενο κριτικής. Πρώτη από όλα, η ιστορική εμπειρία καταμαρτυρεί πως η διάταξη αυτή – όπως διατυπώθηκε ανά καιρούς στο εκάστοτε συντάγματα – χρησιμοποιήθηκε για την ανατροπή της δημοκρατίας, αφού με επίφαση νομιμότητας περιστέλλονται οι ελευθερίες χωρίς να πληρούνται στην ουσία οι προϋποθέσεις του Συντάγματος. Όπως χαρακτηριστικά την αποκαλεί ο Χρυσόγονος⁶¹ πρόκειται για Δούρειο Ίππο μέσα στη Δημοκρατία. Η εισβολή του κράτους στην ιδιωτική σφαίρα (του ατόμου σαν μονάδα και του συνόλου γενικότερα) είναι αφόρητη. Με την πρώτη ματιά στα παραπάνω άρθρα, εύκολα διαπιστώνουμε ότι μπορεί να επιβληθεί λογοκρισία και απαγόρευση κυκλοφορίας, συγκεντρώσεων και ενώσεων, ότι είναι δυνατόν να γίνονται έρευνες και συλλήψεις χωρίς ένταλμα και παράταση της προσωρινής κράτησης, δίκες – φιέστες με λογική σκοπιμότητες και οδηγίες προς τους δικαστές⁶² κ.λπ. Στο πλαίσιο πάντως έστω και της ισχύουσας ρύθμισης μπορεί να υπάρξει μια σχετική προστασία των ελευθεριών και του πολίτη αφού η αναστολή των δικαιωμάτων γίνεται μόνο στο μέτρο που αυτό επιβάλλεται από τον κίνδυνο που οδήγησε στην κατάσταση πολιορκίας και επιπλέον οι διατάξεις του κοινού δικαίου εφαρμόζονται κανονικά εκτός αν έρχονται σε αντίθεση με διάταξη του νόμου για την κατάσταση πολιορκίας που επί του παρόντος είναι ο ν. 566/1977.

⁵⁹ Ράϊκος Α., όπ. παρ., σελ. 196.

⁶⁰ Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 100.

⁶¹ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 66.

⁶² Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 102, Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 66.

Το άρθρο 105 ρυθμίζει το ειδικό καθεστώς του Αγίου Όρους⁶³. Κατά κανόνα τα ατομικά δικαιώματα ισχύουν και στο Άγιο Όρος αλλά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του δεν επιτρέπουν την πλήρη εφαρμογή όλων. Έτσι για παράδειγμα τα εδάφη που εμπερικλείει δεν μπορούν να απαλλοτριωθούν, ενώ η εγκαταβίωση ετερόδοξων ή σχισματικών απαγορεύεται (άρθρο 2 παράγραφος 2 υποπαράγραφος 2 εδ 3) περιορίζοντας το δικαίωμα τους στην ελεύθερη εγκατάσταση. Αντίστοιχα περιορίζεται και η ισότητα αφού απαγορεύεται η είσοδος στις γυναίκες. Οι εξαιρέσεις πάντως αυτές, περιοριστικά προβλεπόμενες, δεν μπορούν να γενικευτούν· τα δικαιώματα από το Σύνταγμα ισχύουν και εκεί κατά κανόνα και μόνο κατ' εξαίρεση και μόνο όταν αυτό επιβάλλεται από τις ιδιάζουσες συνθήκες μπορούν να περισταλθούν.

4.3. Επιφύλαξη νόμου

Όπως αναφέρεται στο άρθρο 25 § 1 εδ 4 του Συντάγματος και αναλύθηκε παραπάνω τα συνταγματικά δικαιώματα μπορούν να περισταλούν και με κοινό νόμο με δύο προϋποθέσεις : αφενός να υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού, δηλαδή το Σύνταγμα να εξουσιοδοτεί ρητά τον κοινό νομοθέτη⁶⁴, και αφετέρου, όπως και για τους ευθέως συνταγματικούς περιορισμούς, να τηρείται η αναλογικότητα⁶⁵. Η επιφύλαξη του νόμου (*reserve de loi*, *Volbehalt des Gesetzes*) είναι ένα κλασικό θέμα του συνταγματικού δικαίου.

Ο συντακτικός νομοθέτης καταφεύγει πολύ συχνά στην παραπομπή στον κοινό νόμο. Οι νόμοι που εκδίδονται με βάση αυτή την παραπομπή λέγονται εκτελεστικοί και είτε είναι επιβοηθητικοί (απλοί εκτελεστικοί) όταν η συνταγματική πρόβλεψη μπορεί να ισχύσει μόνη της και άμεσα είτε είναι απαραίτητοι (οργανικοί ή οργανωτικοί) όταν χωρίς τη ρύθμιση τους δεν μπορεί να ισχύσει η αντίστοιχη διάταξη του Συντάγματος⁶⁶. Συχνά ο νόμος στον οποίο αναφέρεται το Σύνταγμα υπάρχει ήδη σαν θετός κανόνας δικαίου ή το Σύνταγμα συνιστά τη θέσπιση του⁶⁷. Η επιφύλαξη του νόμου στις διατάξεις για τα δικαιώματα δεν οδηγεί απαραίτητα σε περιορισμό τους αλλά συχνά προβλέπει ένα νόμο με απαραίτητες ρυθμίσεις για την πρακτική εφαρμογή του δικαιώματος. Άλλες φορές πάλι ο κοινός νομοθέτης αναλαμβάνει το έργο να

⁶³ Παπαστάθης Χ., *Το άβαιο του Αγίου Όρους στις γυναίκες*, Αρμ. 1979, 80.

⁶⁴ Ράϊκος Α., όπ. παρ., σελ. 197, Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 240.

⁶⁵ Για την αρχή της αναλογικότητας γίνεται λόγος σε χωριστό κεφάλαιο.

⁶⁶ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 74.

⁶⁷ Βεγλερής Φ., όπ. παρ., σελ. 14.

εξειδικεύσει αόριστες νομικές έννοιες του Συντάγματος και να ευθυγραμμίσει τις ρυθμίσεις του προς την σύγχρονη πραγματικότητα⁶⁸. Εξετάζοντας μάλιστα την ιστορική καταγωγή της πρακτικής διαπιστώνουμε ότι αρχικά χρησιμοποιήθηκε τον δέκατο ένατο αιώνα από την αστική τάξη της εποχής ως εκέγγυο απέναντι στον αυθαίρετο μονάρχη⁶⁹. Σταδιακά ωστόσο και με τη μεταβολή των γενικότερων οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών η επιφύλαξη του νόμου άλλαξε χαρακτήρα. Η επιφύλαξη πλέον λειτουργεί ως μέσο επιβολή περιορισμών των δικαιωμάτων, έστω και αναγκαίων και επιβεβλημένων. Ακόμη και στην πλειάδα εκείνη των περιπτώσεων που ο κοινός νόμος είναι ρυθμιστικός δεν είναι δυνατόν εννοιολογικά και πρακτικά να ρυθμίζει το δικαίωμα χωρίς ταυτόχρονα να το περιορίζει. Εξάλλου για την ρύθμιση της εφαρμογής του δικαιώματος όταν η ρύθμιση αυτή δεν περιορίζει το δικαίωμα δεν υπάρχει λόγος να στηρίζεται σε συνταγματική επιφύλαξη νόμου αφού ο νόμος εκ φύσεως εξειδικεύει τη συνταγματική ρύθμιση. Άρα γενικά η επιφύλαξη νόμου οδηγεί πλέον σε μικρότερους ή μεγαλύτερους περιορισμούς των δικαιωμάτων⁷⁰.

4.3.1. Γενική και ειδική επιφύλαξη

Οι επιφυλάξεις του νόμου χωρίζονται γενικές και ειδικές. Γενικές είναι οι επιφυλάξεις εκείνες που εξουσιοδοτούν το νομοθέτη για περιορισμό του δικαιώματος για οποιοδήποτε επιτρεπτό συνταγματικά δημόσιο σκοπό, χωρίς να ορίζουν εκ των προτέρων το περιεχόμενο αυτού του νόμου όπως για παράδειγμα το άρθρο 5 § 3, το 9 § 1 εδ γ, το 12 § 1, το 14 § 1 κ.λπ.. Για τον κοινό νομοθέτη ισχύουν οι γενικοί περιορισμοί των περιορισμών που θα αναλύσουμε σε άλλη ενότητα. Αντίθετα στην περίπτωση των ειδικών επιφυλάξεων ο συντακτικός νομοθέτης προκαθορίζει για τον κοινό νομοθέτη ένα αυστηρότερο πλαίσιο δράσης, ορίζοντας ρητά τον δημόσιο εκείνο σκοπό που θα εξυπηρετήσει ο περιορισμός⁷¹, σχεδιάζοντας από πριν τον τρόπο και τα όρια του περιορισμού, όπως για παράδειγμα τα άρθρα 4 § 3 εδ β, 11 § 2 εδ β, 14 § 6 κ.λπ..

⁶⁸ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 185.

⁶⁹ Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 240 – 241.

⁷⁰ Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 242.

⁷¹ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 75-76, Ράϊκος Α., όπ. παρ., σελ. 198 – 199.

4.3.2. Νόμος ειδικός

Σε κάθε περίπτωση ο νόμος αυτός πρέπει να είναι συνταγματικός και δεν μπορεί να δοθεί εξουσιοδότηση εν λευκώ. Αν ο συντακτικός νομοθέτης δεν ορίσει ρητά επιφύλαξη για περιορισμό, ο κοινός νομοθέτης δεν μπορεί να εισάγει περιορισμό εκτός αν η δυνατότητα αυτή προκύπτει από τη συνδυασμένη εφαρμογή περισσότερων συνταγματικών διατάξεων⁷². Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η απαίτηση ο νόμος να είναι ειδικός. Στην πράξη η πρόσθεση του επιθέτου «ειδικός» στην επιφύλαξη του νόμου έχει μακρά ιστορία και φανερώνει την ελευθερία που δίδεται στο νομοθέτη να περιορίζει τα δικαιώματα⁷³. Η ρήτρα αυτή δεν ανατρέπει το χαρακτήρα του νόμου ως γενική και αφηρημένη ρύθμιση ώστε ο νόμος να ρυθμίζει εξειδικευμένα άτομα και καταστάσεις. Προκειμένου να αποφευχθούν τέτοιοι παραλογισμοί που ταυτόχρονα έρχονται σε αντίθεση και με την αρχή της ισότητας η μόνη εξήγηση που μπορεί να δοθεί είναι ότι το Σύνταγμα θέλει στο νόμο που θα ψηφιστεί με βάση τη συγκεκριμένη εξουσιοδότηση να ρυθμίζεται αμιγώς το συγκεκριμένο ζήτημα και να μην παρεισφρέουν κατά τη συνήθη νομοπαρασκευαστική πρακτική άσχετες διατάξεις⁷⁴. Το αίτημα αυτό εκφράζεται ρητά στο άρθρο 74 § 5 που όμως με βάση το ίδιο άρθρο ανήκει στα *interna corporis* της Βουλής⁷⁵ και άρα δεν ελέγχεται δικαστικά. Πάντως ορθότερο θα ήταν να ελέγχεται από το δικαστήριο η ειδικότητα του νόμου όταν αυτή γίνεται απαιτητή από την συγκεκριμένη διάταξη από την οποία προέρχεται η εξουσιοδότηση. Δεν αποκλείεται πάντως η έννοια του ειδικού να καλύπτει διαφορετικό νόημα από διάταξη σε διάταξη. Έτσι ο ειδικός νόμος του άρθρου 4 § 4 μάλλον σχετίζεται με συγκεκριμένες θέσεις εργασίας για αλλοδαπούς σε αντίθεση με τον κανόνα που θέλει Έλληνες σε δημόσιες υπηρεσίες. Ακόμη οι ειδικοί νόμοι του άρθρου 18 σχετίζονται με την ειδική ρύθμιση του καθεστώτος ορισμένων χώρων σχετικά με τη διάθεση τους σε σχέση με το γενικό καθεστώς. Ακόμη ένα παράδειγμα είναι εκείνο του άρθρου 16 § 5 όπου με τη χρήση του όρου ειδικός υπονοείται ότι οι φοιτητικοί σύλλογοι δεν υπόκεινται στις διατάξεις για τις ενώσεις ή τα σωματεία⁷⁶. Στις περισσότερες περιπτώσεις το Σύνταγμα καθιστά σαφές ποιο θέλει να είναι το περιεχόμενο του κοινού νόμου όπως λόγου χάρη στο άρθρο 7

⁷² Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 223.

⁷³ Βεγλερής Φ., όπ. παρ., σελ. 17.

⁷⁴ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 81, ΣτΕ 1853/90, ΕλλΔνη 1991, 645.

⁷⁵ ΣτΕ 1721/91, Αρμ. 1991, 604.

⁷⁶ Βεγλερής Φ., όπ. παρ., σελ. 17επ.

§ 2 είναι αυτονόητο ότι η ρύθμιση του νόμου θα αφορά στις αξιόποινες πράξεις και τον κολασμό τους. Σε αρκετές άλλες όμως φαίνεται το Σύνταγμα να περιέχει μια γενική μόνο σύσταση και διακήρυξη με ελάχιστους θετικούς κανόνες αφήνοντας ουσιαστικά ελεύθερο τον κοινό νομοθέτη να πράξει κατά βούληση όπως στην περίπτωση της γενικής και εξαγγελτικής διατύπωσης των άρθρων 21 ως 23 για τα κοινωνικά δικαιώματα όπου δεν γίνεται καν λόγος περί νόμου αλλά περί κράτους⁷⁷. Αυτές οι περιπτώσεις χαρακτηρίζονται και ως έμμεσες επιφυλάξεις νόμου⁷⁸. Οι υποχρεώσεις αυτές του κράτους είναι νομικές και οι διατάξεις δεν έχουν απλώς εξαγγελτικό χαρακτήρα, δεν έχουν όμως ταυτόχρονα και θετικό περιεχόμενο. Η εκπλήρωση της υποχρέωσης αυτής μπορεί να προσκρούει σε άλλα δικαιώματα και ο μόνος τρόπος για να λυθεί ο γόρδιος δεσμός είναι να γίνει δεκτό ότι στις συγκεκριμένες περιπτώσεις ο νομοθέτης νομιμοποιείται έμμεσα να περιορίσει ορισμένα δικαιώματα.

4.3.3. Νόμος τυπικός ή ουσιαστικός;

Από τα θέματα για τα οποία έχει χυθεί πολύ μελάνι στο ζήτημα της επιφύλαξης νόμου, είναι η συγκεκριμενοποίηση της έννοιας του νόμου που με βάση την επιφύλαξη μπορεί να περιορίσει τα δικαιώματα. Το ζήτημα απασχολεί για δεκαετίες αλλά οι δύο αναθεωρητικοί νομοθέτες του Συντάγματος δεν έδωσαν λύση. Η διαπάλη αυτή έχει ως άξονα το δίλημμα : νόμος τυπικός ή ουσιαστικός ; Τυπικός νόμος είναι η πράξη των νομοθετικών οργάνων του κράτους δηλαδή κατά το ισχύον δίκαιο η πράξη που ψηφίζει η Βουλή και κυρώνει, εκδίδει και δημοσιεύει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Ουσιαστικός νόμος είναι κάθε πράξη οργάνου του κράτους που θεσπίζει κανόνα δικαίου⁷⁹. Η κρατούσα άποψη σε θεωρία και νομολογία είναι ότι ο νομοθέτης μπορεί να μεταβιβάσει στη διοίκηση την από το Σύνταγμα εξουσία του να περιορίσει κάποιο δικαίωμα, χωρίς την ανάγκη ειδικής εξουσιοδότησης από το Σύνταγμα⁸⁰, δηλαδή αρκεί ουσιαστικός νόμος, αλλά έντονη είναι και η αμφισβήτηση που δέχεται. Πάντως ούτε από την κρατούσα άποψη δεν γίνεται δεκτή η δυνατότητα περιορισμού των δικαιωμάτων με νόμο πλαίσιο, όπως αυτό

⁷⁷ Βεγλερής Φ., όπ. παρ., σελ. 20 -21

⁷⁸ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 192 – 193.

⁷⁹ Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 67.

⁸⁰ Δέδες Χ., *Η έννοια του όρου «νόμος» εις τας ποινικὰς διατάξεις του Συντάγματος*, ΝοΒ 1975, σελ. 235.

προκύπτει από το συνδυασμό των διατάξεων 72 § 1 και 43 § 5⁸¹. Ευθύς αμέσως θα αναπτυχθούν σύντομα τα επιχειρήματα των δύο πλευρών. Πρέπει εδώ να σημειωθεί και μια τρίτη άποψη που θέλει το όλο ζήτημα να λύνεται στα πλαίσια της ερμηνείας της κάθε επιμέρους διάταξης⁸², ενώ το Συμβούλιο της Επικρατείας σε πρόσφατη νομολογία του⁸³ για περιπτώσεις βαθείας επέμβασης σε δικαίωμα ορίζει ότι απαιτείται τυπικός νόμος ή διάταγμα ειδικής εξουσιοδότησης⁸⁴.

Ιστορικά η απαίτηση να είναι ο νόμος τυπικός συνδέεται με την λειτουργία της λαϊκής αντιπροσωπείας ως εγγύηση και αντίποδας της αυθαίρετης εκτελεστικής εξουσίας, στην εποχή της ανόδου του αστικού φιλελευθερισμού οπότε και ο νόμος θεωρούνταν προϊόν του ορθού λόγου και έκφραση της γενικής θέλησης⁸⁵. Πάντως παρά την εξέλιξη των συνθηκών ο τυπικός νόμος εξακολουθεί να παρέχει εκέγγυα σε σύγκριση με τον ουσιαστικό⁸⁶. Αφενός εξασφαλίζει την δημοσιότητα της ρύθμισης και αφετέρου διασφαλίζει τον πολιτικό διάλογο με άνεση χρόνου και διαδικασιών, επιτρέποντας διακομματικό και εσωκομματικό διάλογο⁸⁷. Αντίθετα οι κατ' εξουσιοδότηση εκδιδόμενοι ουσιαστικοί νόμοι δεν συζητούνται και παρουσιάζονται σαν τετελεσμένο γεγονός που μπορεί να ανατραπεί μόνο δικαστικά. Είναι λοιπόν φανερό ότι η μεσολάβηση του κοινοβουλίου παρέχει σαφώς μεγαλύτερη ασφάλεια από την αυτοδύναμη λειτουργία της εκτελεστικής εξουσίας⁸⁸. Άλλωστε και οι ίδιες οι διατάξεις του Συντάγματος οδηγούν προς αυτό το συμπέρασμα. Το άρθρο 72 § 1 προβλέπει ότι μεταξύ άλλων οι νόμοι για την άσκηση και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων ψηφίζονται όχι από τα Τμήματα της Βουλής ή από το Τμήμα Διακοπών αλλά από την Ολομέλειά της. Α fortiori αφού το Σύνταγμα απαιτεί για την ψήφιση τέτοιων νόμων την σύγκλιση της Ολομέλειας της Βουλής δεν είναι λογικό το δικαίωμα που δεν

⁸¹ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 188, Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 81, Βλάχος Γ., *Η επιφύλαξη του νόμου και τα θεμελιώδη δικαιώματα στο Ελληνικό Σύνταγμα της 11ης Ιουνίου 1975*, ΕΔΔΔ 1982, σελ. 299.

⁸² Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 77, Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 245.

⁸³ ΣτΕ 2379/89, ΕΛΛΔνη 1991, 400, ΣτΕ 39/91, 250, ΣτΕ 2089/91, ΔιΔικ 1992, 561, ΣτΕ 2790/93, ΔιΔικ 1994, 1125.

⁸⁴ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 79.

⁸⁵ Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 68.

⁸⁶ Βεγλερής Φ., όπ. παρ., σελ. 24.

⁸⁷ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 77, Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 188.

⁸⁸ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 223.

αναγνωρίζει σε τμήμα του κατ' εξοχήν νομοθετικού οργάνου να το επιτρέπει στην εκτελεστική εξουσία που κατ' εξαίρεση εκδίδει ρυθμιστικές πράξεις⁸⁹. Πάντως σε κάθε περίπτωση το Σύνταγμα δεν επιτρέπει τη ρύθμιση των περιορισμών με νόμο-πλαίσιο. Επιπλέον το επιχείρημα που μπορεί να αντληθεί από τη λεκτική διατύπωση του άρθρου, «ατομικών δικαιωμάτων»⁹⁰, ότι δηλαδή τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα πρέπει να βρίσκονται στην διάθεση της κυβέρνησης για να είναι το έργο της αποτελεσματικότερο, δεν είναι διόλου πειστικό αν αναλογισθούμε την ορολογική σύγκυση που υπάρχει γύρω από τα δικαιώματα τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς⁹¹. Έτσι πολύ εύκολα μπορεί να εννοηθεί ότι ο συντακτικός νομοθέτης δεν αναφέρεται στα ατομικά δικαιώματα περιοριστικά αλλά στα ανθρώπινα γενικά.

Ωστόσο πλέον η εγγύηση που παρέχει ο τυπικός νόμος σε σχέση με τον ουσιαστικό επιδέχεται έντονες αμφισβητήσεις και η διαφορά μεταξύ τους δεν έχει πια τη σημασία που είχε κατά την εποχή της ανάπτυξης του κοινοβουλευτικού συστήματος⁹². Όλο και λιγότερο ο τυπικός νόμος, προϊόν της Βουλής, είναι και προϊόν του ορθού λόγου⁹³. Με τη δημιουργία των πολιτικών κομμάτων και τη εφαρμογή της συνακόλουθης κομματικής πειθαρχίας το περιεχόμενο των νόμων και η ψήφιση τους είναι εν πολλοίς προαποφασισμένο και καθορισμένο. Έτσι πλέον η εμπιστοσύνη στην πράξη της λαϊκής αντιπροσωπίας και η δυσπιστία την εκτελεστική εξουσία δεν έχει έρεισμα αφού η πλειοψηφία του κοινοβουλίου, κατά κανόνα σταθερή, αποτελεί και την κυβέρνηση. Εκτός αυτού, η νομοθετική εξουσία δεν είναι πλέον προνόμιο του κοινοβουλίου αλλά η εξουσιοδότηση της διοίκησης για έκδοση ρυθμιστικών πράξεων αποτελεί την πιο συνηθισμένη πρακτική⁹⁴. Έτσι ο τυπικός νόμος είναι εξίσου ύποπτος για αυθαιρεσία και αντισυνταγματικότητα όπως και ο ουσιαστικός, ενώ σε τέτοιες περιπτώσεις ο ουσιαστικός προσφέρει μεγαλύτερα περιθώρια ασφάλειας αφού υπόκεινται σε πληρέστερο δικαστικό έλεγχο με δυνατότητα ακύρωσης⁹⁵. Σε κάθε περίπτωση πάντως πριν την έκδοση

⁸⁹ Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 244, Βλάχος Γ., *Το Σύνταγμα της Ελλάδος*, 1979, 78-79.

⁹⁰ ΣτΕ 2304/95, ΕΔΔ 1995, 546.

⁹¹ Βλάχος Γ., *Η επιφύλαξη του νόμου και τα θεμελιώδη δικαιώματα στο Ελληνικό Σύνταγμα της 11ης Ιουνίου 1975*, ΕΔΔΔ 1982, σελ. 299.

⁹² Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 188, Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 245.

⁹³ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 77.

⁹⁴ Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 69-70.

⁹⁵ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 77, Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 189.

ουσιαστικού νόμου απαιτείται η ψήφιση τυπικού⁹⁶ κατά τον κανόνα ότι η εκτελεστική εξουσία μπορεί να εκδίδει κανόνες μόνο δευτερεύοντες, δηλαδή κατ' εξουσιοδότηση⁹⁷. Οπότε ούτως ή άλλως για τον περιορισμό των δικαιωμάτων είναι απαραίτητη η ύπαρξη τυπικού νόμου που να ρυθμίζει τα βασικά ζητήματα, να εξουσιοδοτεί τη διοίκηση και να θέτει τα όρια δράσης και το αντικείμενο της. Άλλωστε ο συντακτικός νομοθέτης όπου θεώρησε ότι επιβάλλεται η έκδοση τυπικού και όχι ουσιαστικού νόμου το απαίτησε ρητά. Εξάλλου η σημασία του άρθρου 72 § 1 έχει από τη φύση της περιορισμένη σημασία αφού όπως χαρακτηρίζεται από τη νομολογία αφορά στα *interna corporis* της Βουλής και άρα η τήρηση της ελέγχεται μόνο από αυτήν προληπτικά και όχι εκ των υστέρων από τα δικαστήρια⁹⁸.

Εν κατακλείδι είναι βέβαιο ότι ο συντακτικός νομοθέτης θέλησε τα ανθρώπινα δικαιώματα να περιορίζονται μόνο με βάση γενική και αόριστη ρύθμιση και πάντως όχι με νόμο-πλαίσιο⁹⁹, έθιμο ή γενική αρχή του δικαίου. Αν τώρα η ρύθμιση αυτή περιέχεται σε τυπικό ή ουσιαστικό νόμο φαίνεται ότι τουλάχιστον στην ελληνική πραγματικότητα μικρή πρακτική σημασία έχει και γι' αυτό κανείς από τους δύο αναθεωρητικούς νομοθέτες δεν καταπίαστηκε να δώσει απάντηση στο δίλημμα.

4.4. Επιφύλαξη υπέρ δικαστικών – διοικητικών αρχών

Ο περιορισμός με βάση αυτήν την επιφύλαξη μπορεί να γίνει δεκτός μόνο αν δεχτούμε την κρατούσα γνώμη που αναφέρθηκε αμέσως παραπάνω, ότι δηλαδή δεν απαιτείται τυπικός νόμος και αρκεί ουσιαστικός. Πάντως τέτοιου είδους επιφυλάξεις στο ελληνικό Σύνταγμα είναι σπανιότητες. Σε αυτές τις επιφυλάξεις το Σύνταγμα παρέχει τη δυνατότητα περιορισμού των δικαιωμάτων με μονομερή παρέμβαση της αρχής χωρίς την ανάγκη προηγούμενης ρύθμισης νόμου¹⁰⁰. Παρότι η περίπτωση αυτή ομοιάζει προς την επιφύλαξη νόμου εντούτοις μεταξύ τους υπάρχει θεμελιώδης διαφορά · η παρέμβαση του διοικητικού ή δικαστικού οργάνου αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη περίπτωση,

⁹⁶ ΣτΕ 315/77, ΤοΣ 1977, 349, ΣτΕ 4665/88, ΤοΣ 1989, 305, ΣτΕ 3596/91, ΔιΔικ 1992, 207, ΣτΕ 2242/99, ΝοΒ 2000, 1074, ΑΠ 1210/99, ΕλλΔνη 2001, 439, Στ ΕΠΕ 503/94, ΤοΣ 1995, 958, ΣτΕ 1925/96, ΔιΔικ 1996, 880.

⁹⁷ Συνδυασμός των άρθρων 26, 43, 50 και 73.

⁹⁸ Ράικος Α., όπ. παρ., σελ. 200 – 201, Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 80, Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 190, ΣτΕ 903/81, ΤοΣ 1981, 701, ΣτΕ 2158/94, ΝοΒ 1995, 922.

⁹⁹ ΣτΕ ΠΕ 406/80, ΤοΣ 1980, 446.

¹⁰⁰ Βεγλερής Φ., όπ. παρ., σελ. 25.

λειτουργεί *ad hoc*, ενώ η επιφύλαξη νόμου αποτελεί ρύθμιση γενική και αόριστη που αφορά όλες τις περιπτώσεις¹⁰¹.

Χαρακτηριστική είναι η επιφύλαξη του άρθρου 11 § 2 όπου δίνεται η δυνατότητα στην αστυνομία να απαγορεύσει αιτιολογημένα υπαίθρια συνάθροιση υπό την προϋπόθεση του σοβαρού επικείμενου κινδύνου για τη δημόσια ασφάλεια ή σοβαρής διατάραξης της κοινωνικοοικονομικής ζωής. Η παραπομπή στο νόμο που υπάρχει στο τέλος της παραγράφου έχει συμπληρωματικό και δευτερεύοντα χαρακτήρα¹⁰². Επίσης στο άρθρο 12 § 2 προβλέπεται η δυνατότητα διάλυσης σωματείου από το δικαστήριο αν προκύψει παράβαση του νόμου ή ουσιώδους διάταξης του καταστατικού. Παρομοίως το άρθρο 14 § 3 ρυθμίζει τις περιπτώσεις κατάσχεσης εντύπων με εισαγγελική παραγγελία¹⁰³. Στην ίδια κατηγορία υπάγονται οι διαφορετικής φύσεως προβλέψεις των άρθρων 44 § για έκδοση νομοθετικών πράξεων από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας¹⁰⁴ σε εξαιρετικές περιπτώσεις και 48 § 2 για την κήρυξη της κατάστασης πολιορκίας σε περίπτωση απουσίας της Βουλής από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Διοικητικοί περιορισμοί είναι και όσοι σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο εκδίδονται με βάση εξουσιοδότηση τυπικού νόμου που ψηφίστηκε ως αποτέλεσμα άμεσης ή έμμεσης επιφύλαξης του Συντάγματος υπέρ του νόμου για τον περιορισμό των δικαιωμάτων. Περιορισμός των δικαιωμάτων με σύμβαση με τη διοίκηση δεν είναι επιτρεπτός εκτός αν συντρέχει επιτρεπτή συνταγματικά περίπτωση παραίτησης από δικαίωμα όπως αναπτύχθηκε η ενότητα αυτή πιο πάνω¹⁰⁵.

4.5. Διεθνείς συμβάσεις

Στον τομέα των περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων σημαντική θέση διεκδικεί το διεθνές δίκαιο, με τη βασική μορφή του, τις διεθνείς συμφωνίες. Σύμφωνα με το άρθρο 28 αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του ελληνικού εσωτερικού δικαίου και υπερισχύουν αντίθετης διάταξης νόμου, προγενέστερης ή μεταγενέστερης¹⁰⁶. Ο όρος της αμοιβαιότητας έχει πρακτικά

¹⁰¹ Τοάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 253, Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 82 – 83.

¹⁰² Τοάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 253, Βεγλερής Φ., όπ. παρ., σελ. 25.

¹⁰³ Βεγλερής Φ., όπ. παρ., σελ. 25 – 26.

¹⁰⁴ ΣτΕ 3636/89, ΤοΣ 1990, 237, ΣτΕ 315/77, ΤοΣ 1977, 349.

¹⁰⁵ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 194 – 197.

¹⁰⁶ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 223 – 224.

ατονήσει¹⁰⁷. Ταυτόχρονα, παραπομπές στο διεθνές δίκαιο γίνονται και σε επιμέρους διατάξεις όπως εκείνη του άρθρου 5 § 2 εδ 2.

Οι βασικότερες σε ισχύ διεθνείς συμβάσεις, που αποτελούν και διεθνές συμβάσεις, είναι η Σύμβαση περί προασπίσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ΕΣΔΑ) του 1950 και το Διεθνές Σύμφωνο περί των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων (ΔΣΑΠΔ) του 1966¹⁰⁸. Τα δικαιώματα ανάλογα με τους περιορισμούς που προβλέπονται διαβαθμίζονται σε τρεις κατηγορίες : τα δικαιώματα που επιδέχονται περιορισμούς, τα προσδιοριζόμενα με ιδιαίτερη ακρίβεια δικαιώματα, τα αυστηρά δικαιώματα.

Σύμφωνα με το σύστημα της ΕΣΔΑ τη χαλαρότερη δέσμευση προσφέρουν τα δικαιώματα που σύμφωνα με το κείμενο της Συνθήκης μπορεί το κάθε συμβαλλόμενο κράτος μπορούν να περιοριστούν ή είναι δεκτικά επεμβάσεων. Η δυνατότητα επιβολής περιορισμών από το κράτος εξαρτάται από την θέσπιση τους με νόμο ή με βάση αυτόν και από τη δικαιολόγηση τους από λόγους δημοσίου συμφέροντος στα δημοκρατικά πλαίσια. Η επιβολή τους αντίθετα δεν εξαρτάται από την ύπαρξη ιδιαίζόντων συνθηκών. Το όριο που θέτει η Συνθήκη στον περιορισμό είναι ο πυρήνας του δικαιώματος. Η ουσία του δικαιώματος μπορεί να θιγεί μόνο αν συντρέξουν περιστάσεις ύψιστης πολιτικής ανάγκης. Παράδειγμα τέτοιων δικαιωμάτων είναι η ελεύθερη κυκλοφορία και το άσυλο κατοικίας. Σε δεύτερο επίπεδο η ΕΣΔΑ ορίζει μια ομάδα δικαιωμάτων στα οποία θέτει η ίδια τους περιορισμούς που μπορούν να δεχτούν. Τα δικαιώματα αυτά μπορούν μόνο να προστατευτούν από τα κράτη και δεν περιορίζονται από αυτά ούτε για περιπτώσεις ύψιστης εθνικής ασφαλείας. Έτσι για παράδειγμα το δικαίωμα στη ζωή επιβάλλει στο νόμο να το προστατεύει αλλά ταυτόχρονα επιφυλάσσεται για την περίπτωση της θανατικής ποινής από τα δικαστήρια. Η Συνθήκη προβλέπει και ένα ανώτερο επίπεδο προστασίας δικαιωμάτων τα οποία δεν περιορίζονται σε καμία περίπτωση και το κράτος μπορεί μόνο να τα διασφαλίσει. Οι ορισμοί τους στο κείμενο είναι οι αυστηρότεροι και πλέον επαρκείς και τελικά ο πυρήνας τους ταυτίζεται με ολόκληρη την περιφέρεια του δικαιώματος, με τον εξωτερικό κύκλο που αναφέραμε πιο πάνω. Τέτοια δικαιώματα είναι η απαγόρευση των βασανιστηρίων, η απαγόρευση της δουλείας και η ελευθερία συνειδήσεως.

Το Διεθνές Σύμφωνο στο ζήτημα της δυνατότητας και του ορίου των περιορισμών που μπορούν να επιβάλλουν τα κράτη στα δικαιώματα ακολουθεί

¹⁰⁷ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 205.

¹⁰⁸ πλήρης ανάλυση γίνεται στο Βεγλερής Φ., όπ. παρ., σελ. 29 – 80.

το σύστημα της ΕΣΔΑ. Το ΔΣΑΠΔ όμως δέχεται κρατικούς περιορισμούς σε δικαιώματα που η ΕΣΔΑ αναγνωρίζει ελαστικότερο χαρακτήρα αλλά ταυτόχρονα διασφαλίζει περισσότερα και ευρύτερα δικαιώματα. Σε δεύτερο επίπεδο το ΔΣΑΠΔ προβλέπει ορισμένα δικαιώματα τα οποία ορίζει ακριβέστερα και δεν επιτρέπει στα κράτη να τα περιορίζουν, στο ίδιο πλαίσιο με την ΕΣΔΑ. Ωστόσο το ΔΣΑΠΔ δεν απαριθμεί συγκεκριμένες περιπτώσεις αλλά κάνει γενικές αναφορές. Σε τρίτο επίπεδο ο κατάλογος του Συμφώνου διαφέρει από εκείνον της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, οι διαφορές που παρατηρούνται μπορούν εύκολα να εξηγηθούν από το γεγονός ότι το Σύμφωνο είναι νεώτερο, πληρέστερο και με μεγαλύτερη επεξεργασία, ενώ σε επιμέρους διατάξεις πρέπει να αναζητηθεί ειδικότερη ερμηνεία με βάση κυρίως την ιστορική ερμηνεία και τη ratio των συμβαλλομένων.

4.6. Περιορισμός ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, για να περιοριστεί ένα συνταγματικό δικαίωμα απαιτείται να υπάρχει ο περιορισμός αυτός στο συνταγματικό κείμενο ή να υπάρχει σχετική επιφύλαξη υπέρ του νόμου. Υπάρχουν ωστόσο δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα ακέραια, χωρίς περιορισμούς και επιφυλάξεις, οπότε και τους απονέμεται ο χαρακτηρισμός «απόλυτα ή ανεπιφύλακτα δικαιώματα»¹⁰⁹. Τέτοια δικαιώματα είναι εκείνα των άρθρων 2 § 1, 4 §§ 1, 2 και 5, 5 § 2 εδ 2, 7 § 3 εδ 1 και 2, 11 § 1, 13 § 1, 22 § 1 εδ 2. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα αν αυτά τα δικαιώματα είναι δυνατόν να περιοριστούν με οποιοδήποτε τρόπο.

Κατ' αρχήν υπάρχει μια ομάδα δικαιωμάτων που από τη φύση τους δεν μπορεί παρά να μην περιορίζονται αλλά ταυτόχρονα χρειάζονται η συνταγματική προστασία. Αυτά τα δικαιώματα αναφέρονται σε εσωτερικές καταστάσεις του ανθρώπου, στη σκέψη και τη συνείδηση στο επίπεδο που αυτές δεν εξωτερικεύονται. Ως αυτό το σημείο η απόλυτη προστασία τους επιβάλλεται από την ίδια τη φύση του δικαιώματος. Συνεπώς όταν εξετάζουμε τη δυνατότητα περιορισμών των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων αναφερόμαστε σε εκείνα που κατοχυρώνουν την ελευθερία του ανθρώπου σε εξωτερικό, κοινωνικό επίπεδο¹¹⁰. Το ζήτημα εν πολλοίς έχει λυθεί με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001¹¹¹. Η διάταξη του άρθρου 25 § 1 εδ δ' ορίζει ρητά ότι τα δικαιώματα

¹⁰⁹ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 83, Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 261.

¹¹⁰ Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 262.

¹¹¹ Ραΐκος Α., όπ. παρ., σελ. 226.

μπορούν να περιοριστούν «εφόσον υπάρχει επιφύλαξη». Το ίδιο το Σύνταγμα διασαφηνίζει ότι κανένα δικαίωμα δεν μπορεί να περιοριστεί με όποια δικαιολόγηση αν δεν προβλέπεται η δυνατότητα αυτή, ακόμη και σχετικά με το είδος του περιορισμού και την έκταση του, στη διάταξη που το κατοχυρώνει. Έτσι, αν δεν υπάρχει τέτοια πρόβλεψη ή αυτή αμφισβητείται τότε δεν είναι δυνατός ο περιορισμός.

Αντίθετα με τα παραπάνω η γερμανική θεωρία και νομολογία του Συνταγματικού Δικαστηρίου δέχεται ότι τα δικαιώματα δεν υπόκεινται μόνο στους συνταγματικούς περιορισμούς αλλά και σε άλλους που προκύπτουν από τη φύση τους, από το σεβασμό των δικαιωμάτων των άλλων και από το γενικό συμφέρον¹¹². Κατά τη γερμανική νομολογία οι περιορισμοί αυτοί είναι διαπιστώσιμοι κατά την εφαρμογή έκαστης συγκεκριμένης διατάξεως. Παρόμοια είναι και η θέση μέρους της ελληνικής θεωρίας¹¹³, που πάντως δεν δέχεται ότι μπορεί να θεμελιωθεί γενικός περιορισμός των ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων με βάση εξωσυνταγματική ή κοινό νόμο. Το Συμβούλιο της Επικρατείας ειδικά για το άρθρο 5 § 1 θεωρεί επιτρεπτούς τους νομοθετικούς περιορισμούς των δικαιωμάτων αυτών εφόσον δικαιολογούνται από λόγους γενικού συμφέροντος και είναι αντικειμενικοί¹¹⁴. Με αυτή τη λογική το άρθρο αυτό θεσπίζει γενικούς περιορισμούς για όλα τα δικαιώματα που το Σύνταγμα κατοχυρώνει ως ανεπιφύλακτα. Όμως, εκτός του ότι με αυτό τον τρόπο παραγκωνίζονται βασικοί κανόνες της ερμηνείας (όπως ότι ο ειδικός νόμος σε περίπτωση διαφορετικής ρύθμισης υπερισχύει του γενικού), δεν λαμβάνει υπόψη ότι εν προκειμένω οι ρήτρες είναι οριοθετικές και όχι περιοριστικές. Σχετικά με το ζήτημα της εκλογής συζύγου των οργάνων των Σωμάτων Ασφαλείας με αναφορά σε λόγους δημοσίου συμφέροντος το ΣτΕ έκρινε τις σχετικές διατάξεις συνταγματικές με σύγχρονη εφαρμογή των άρθρων 5 § 1 και 21 § 1¹¹⁵. Σε κάθε περίπτωση είναι προφανές ότι δεν μπορεί να γίνει δεκτός ένας γενικός περιορισμός των δικαιωμάτων για λόγους δημοσίου

¹¹² Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 263, Ράϊκος Α., όπ. παρ., σελ. 214.

¹¹³ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 84.

¹¹⁴ ΣτΕ 3663/78, ΤοΣ 1978, 122, ΣτΕ 4126/80, ΤοΣ 1980, 282, ΣτΕ 1731 και 1989 και 3905/88, ΤοΣ 15, 151, ΣτΕ 2040/77, ΤοΣ 1977, 457, ΣτΕ 458 και 630 και 3494 και 4036/79, 565/81, 438/90, ΤοΣ 16, 97, ΣτΕ 1422/93, ΤοΣ 1993, 615, ΣτΕ 3749/79, ΤοΣ 1979, 372, ΣτΕ 2209/77, ΤοΣ 77, 636, ΣτΕ 780/81, ΤοΣ 1982, 74.

¹¹⁵ Ράϊκος Α., όπ. παρ., σελ. 217 επ, ΣτΕ 4950/76, ΤοΣ 1977, 163, ΣτΕ 395/78, ΤοΣ 1978, 176, ΣτΕ 2491/76, ΤοΣ 1976, 695, ΣτΕ 867/88, Εφαρμογές 1988, 194.

συμφέροντος¹¹⁶ αφού μια τέτοια παραδοχή θα ήταν αφενός αντίθετη στην ρητή συνταγματική πρόβλεψη και αφετέρου θα αποτελούσε πρόσφορο μέσο για την καταστροφή της προστασίας των συνταγματικών δικαιωμάτων.

¹¹⁶ ΣτΕ 309/77, ΤοΣ 1977, 474, ΣτΕ 403/78, ΤοΣ 1978, 565.

5. ΟΡΙΑ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ

Ο κοινός νομοθέτης όταν με βάση την επιφύλαξη νόμου επιβάλλει περιορισμούς στα συνταγματικά δικαιώματα δεν είναι στο έργο του αυτό ανεξέλεγκτος. Υπάρχουν όρια που τον δεσμεύουν διασφαλίζοντας ταυτόχρονα και την ουσιαστική προστασία των δικαιωμάτων. Τα όρια αυτά (Schranken-Schranken) μπορεί να θέτονται ρητά από το Σύνταγμα ή να είναι γενικά όρια της περιοριστικής δράσης του νομοθέτη. Τα όρια γενικά προκύπτουν από την εφαρμογή της αιτιώδους σχέσης θεσμού και δικαιώματος και στην γενικότερη έκφραση τους, όριο των περιορισμών θεωρείται και η απαγόρευση οποιουδήποτε περιορισμού στη γενική κυριαρχική και διαπροσωπική σχέση. Τόσο η εισαγωγή όσο και η έκταση των περιορισμών στην ειδική σχέση εξαρτάται από την αιτιώδη συνάφεια¹¹⁷.

5.1. Η αρχή της αναλογικότητας

Η κατοχύρωση της αρχής της αναλογικότητας και η εφαρμογή της στο χώρο των περιορισμών του συνταγματικών δικαιωμάτων γίνεται στο άρθρο 25 § 1 εδ δ' του Συντάγματος. Αρνητικά η αρχή αυτή χαρακτηρίζεται ως αρχή της απαγόρευσης της υπερβολής. Πριν τη συνταγματική αναθεώρηση η αρχή συναγόταν από το κράτος δικαίου τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία^{118,119}. Σύμφωνα με την αρχή αυτή ο περιορισμός ενός δικαιώματος είναι επιτρεπτός όταν μεταξύ του νόμιμου σκοπού που επιδιώκει ο περιορισμός και της έντασης, έκτασης και διάρκειας του συγκεκριμένου περιορισμού υπάρχει εύλογη σχέση ως προς τρία εννοιολογικά στοιχεία: την προσφορότητα, την αναγκαιότητα και την αναλογία περιορισμού και σκοπού¹²⁰. Πιο απλά τα συνταγματικά δικαιώματα περιορίζονται εφόσον είναι απολύτως αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου δημόσιου σκοπού. Αν η αναγκαιότητα αυτή δεν προκύπτει με ασφάλεια τότε ο περιορισμός είναι ανεπίτρεπτος και αν επιβληθεί, αυθαίρετος. Ισχύει δηλαδή η αρχή *in dubio pro libertate*¹²¹.

¹¹⁷ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 224 – 225.

¹¹⁸ Ράικος Α., όπ. παρ., σελ. 203επ.

¹¹⁹ ΣτΕ 2112/84, 2261/84, 21/58, 1456 και 1961/66, 202/74, 58/77, 811/77, 1340 και 1341/82 και ΑΠ 782/79, ΣτΕ 3634/79, ΤοΣ 1979, 113, ΣτΕ 2245/99, ΔτΑ 2000, 731, ΣτΕ 1341/82, 2112/84, ΤοΣ 1985, 63, 2261/84, 3682/86, 1149/88, ΤοΣ 1988, 325, ΣτΕ 1426/89, ΤοΣ 1989, 302, ΣτΕ 58/77, ΤοΣ 1977, 623, .

¹²⁰ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 211.

¹²¹ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 217.

Από πολύ νωρίς το ΣτΕ και τα άλλα ελληνικά δικαστήρια¹²² εφαρμόζουν στην πράξη την αρχή της αναλογικότητας. Κατ' αρχήν εξετάζεται αν ο σκοπός του νόμου είναι συνταγματικός, στοιχείο που στην ελληνική πρακτική συνήθως παραβλέπεται¹²³. Στις περιπτώσεις πάντως της ειδικής επιφύλαξης ο σκοπός είναι δεδομένος ενώ ζήτημα τίθεται μόνο σε εκείνες τις περιπτώσεις που υπάρχει γενική επιφύλαξη. Έπειτα ελέγχεται αν ο περιορισμός υπερβαίνει ένα ορισμένο μέτρο¹²⁴ και αν επί περισσότερων δυνατών περιορισμών η διοίκηση επέλεξε ως όφειλε τον λιγότερο επαχθή¹²⁵. Για την περίπτωση μάλιστα της προσωποκράτησης των οφειλετών του δημοσίου απαιτείται εφαρμογή της αρχής όχι μόνο στη νομοθετική πρόβλεψη αλλά και στην συγκεκριμένη περίπτωση. Συγκεντρωτικά στο δεύτερο βήμα εξετάζεται αν το χρησιμοποιούμενο μέσο είναι θεμιτό, κατάλληλο και ταυτόχρονα αναγκαίο για την επίτευξη του σκοπού. Σε τελικό επίπεδο ερευνάται η αναλογικότητα υπό στενή έννοια που αναλύεται ως η σχέση βαρύτητας του περιορισμού και δικαιολογητικής βάσης. Βέβαια η αρχή αυτή δεν εφαρμόζεται ως αυτοδύναμος κανόνας αλλά πάντα σε συνάρτηση με το εκάστοτε δικαίωμα.

5.2. Απαγόρευση καταχρηστικής επιβολής περιορισμών

Το «δικαίωμα» της νομοθετικής εξουσίας να περιορίζει τα συνταγματικά δικαιώματα υπόκειται στον έλεγχο του άρθρου 25 § 3 που ορίζει ότι δεν επιτρέπεται η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος. Έτσι δεν επιτρέπεται η καταχρηστική επιβολή περιορισμών των δικαιωμάτων. Στο άρθρο 18 της ΕΣΔΑ ρυθμίζεται σαφώς ότι οι περιορισμοί που επιτρέπονται από τη σύμβαση μπορούν να εφαρμοστούν μόνο για την επίτευξη του σκοπού για τον οποίο καθιερώθηκαν. Εισάγεται δηλαδή ένας κανόνας που δεσμεύει τη διοίκηση, το δικαστή αλλά και το νομοθέτη και στηρίζεται στο κριτήριο της αναγκαιότητας¹²⁶. Έτσι ως αναγκαίο κρίνεται μόνο το μέτρο που είναι αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία τόσο σε επίπεδο θέσπισης όσο και σε βάση εφαρμογής.

¹²² Βουλ. Συμβ. Διαρκ. Στρατ. Θες. 482/93, Αρμ. 1993, 1166, ΑΠ 782/79, 642επ.

¹²³ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 93.

¹²⁴ ΣτΕ 1158/88, ΤοΣ 1988, 521επ., ΣτΕ 2959/90, ΕΛΔ 1991, 608, ΣτΕ 392/93, ΤοΣ 1994, 150, ΣτΕ 2195/93, Αρμ. 1994, 738.

¹²⁵ ΣτΕ 4051/90, ΕΛΛΔνη 1991, 1154.

¹²⁶ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 218 – 219.

5.3. Απαραβίαστος πυρήνας του δικαιώματος

Κάθε δικαίωμα έχει ένα πυρήνα (τον εσωτερικό κύκλο) στον οποίο ο, από το Σύνταγμα εξουσιοδοτημένος να περιορίζει το δικαίωμα, νομοθέτης δεν έχει πρόσβαση¹²⁷. Στην Ελλάδα¹²⁸ ακολουθώντας τη θέση του γερμανικού συνταγματικού δικαστηρίου δεχόμαστε ως ορθή τη θεωρία της απόλυτης προστασίας του ουσιαστικού πυρήνα του συνταγματικού δικαιώματος¹²⁹. Πάντως στο ελληνικό Σύνταγμα ο πυρήνας του δικαιώματος δεν προστατεύεται από κάποια γενική διάταξη αλλά υπάρχει σαν μνεία σε επιμέρους διατάξεις, στοιχείο που όμως δεν εμποδίζει την γενική εφαρμογή της προστασίας του όπως γίνεται στην πράξη εδώ και χρόνια. Γενική προστασία μπορεί να θεωρηθεί ότι προσφέρει το άρθρο 2 § 1 υπό την έννοια ότι η ανθρώπινη αξία που είναι απαραβίαστη επιβάλλει την ανεμπόδιστη λειτουργία της ουσίας έστω των δικαιωμάτων¹³⁰. Επιπλέον στο ίδιο συμπέρασμα οδηγούμαστε και μέσω του άρθρου 25 που θέλει το άτομο όχι ανεξάρτητη μονάδα αλλά κοινωνό.

Σχετικά με τον πυρήνα του δικαιώματος τίθεται μια σειρά ερωτημάτων · πρώτα από όλα αν η αρχή αυτή ισχύει για κάθε συγκεκριμένο υποκείμενο του δικαιώματος σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση που το αφορά, με άλλα λόγια αν υπάρχει a priori ένας απόλυτος πυρήνας καθενός συνταγματικού δικαιώματος που να μην επιτρέπεται να θιγεί σε καμία περίπτωση ή μήπως πρόκειται για σχετική έννοια και το περιεχόμενο της μπορεί να προσδιορισθεί μόνο εν όψει της κρινόμενης κάθε φορά περίπτωσης¹³¹. Αν γίνει δεκτή η σχετικότητα τότε η θεωρία του πυρήνα ταυτίζεται πρακτικά με την αρχή της αναλογικότητας, ενώ η ελληνική νομολογία¹³² δέχεται την απόλυτη έννοια χωρίς εξαιρέσεις. Επιπλέον διατυπώθηκαν δύο διαφορετικές θεωρίες σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας του πυρήνα και την έκτασή του. Σύμφωνα με την υποκειμενική πρόκειται για τον πυρήνα της αξίωσης που έχει ο φορέας του ενώ σύμφωνα με την

¹²⁷ Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 77.

¹²⁸ ΣτΕ 4129/80, ΤοΣ 1981, 681, ΣτΕ 903/81, ΤοΣ 1981, 701, ΣτΕ 1503/82, ΤοΣ 1982, 576, ΣτΕ 1502/84, ΣτΕ 2918/86, ΑΠ 794/76, ΤοΣ 1977, 173, ΑΠ 1241/76, ΤοΣ 1976, 176, ΑΠ 926/79, ΕΕΝ 1979, 737, ΣτΕ 2040/77, ΤοΣ 1978, 457, ΣτΕ 780/81, ΤοΣ 1982, 74, ΣτΕ 3621/81, ΤοΣ 1982, 283, ΣτΕ 2753/88, ΤοΣ 1989, 149, ΣτΕ 2930/89, ΤοΣ 1989, 478, ΣτΕ 2209/77, ΤοΣ 1977, 636, ΔΕΑ 311/80, ΤοΣ 1980, 234, ΣτΕ 780/81, ΣτΕ 2956/83, ΤοΣ 1983, 701 κ.ά.

¹²⁹ Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 249.

¹³⁰ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 207 – 208.

¹³¹ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 96, Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 250.

¹³² Ραΐκος Α., όπ. παρ., σελ. 206.

αντικειμενική για τη λειτουργία του συνολικά στην κοινωνική ζωή. Για την πλήρη και επαρκή προστασία των δικαιωμάτων δεν μπορεί να γίνει δεκτή μόνο η μία από τις δύο¹³³.

Πολύ χαρακτηριστική σχετικά με το θέμα μας είναι η διάταξη του άρθρου 23 § 2 εδ 2 που προβλέπει «*οι περιορισμοί αυτοί δεν μπορούν να φτάσουν έως την κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας ή την παρεμπόδιση της νόμιμης άσκησης του*». Η διάταξη αυτή κατοχυρώνει το αυτονόητο απρόσβλητο της ουσίας του δικαιώματος, αφού η παραδοχή ενδεχομένως ότι ο δεν υπάρχει εννοιολογικό εσωτερικό όριο του δικαιώματος που δεν μπορεί να περιορισθεί νομοθετικά πρακτικά θα κατέληγε στην ανεπίτρεπτη αναίρεση των συνταγματικών δικαιωμάτων από τον κοινό νόμο¹³⁴. Με οδηγό τη διάταξη αυτή που υπαινίσσεται την απόλυτη έννοια του πυρήνα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι πιθανή καθιέρωση άδειας για άσκηση των δικαιωμάτων θα ήταν αντισυνταγματική αφού αποτελεί την αυστηρότερη μορφή προληπτικού συστήματος. Τέτοια απαίτηση θα ήταν συνταγματική μόνο αν υπαγορεύεται από την ανάγκη προστασίας του ίδιου ή άλλων συνταγματικού δικαιώματος, αλλά και σε αυτή την περίπτωση πρέπει να υπάρχουν αυστηρά κριτήρια. Αυτονόητο είναι ότι επιτρέπεται να θιγεί ο πυρήνας όπου ο ίδιος ο συντακτικός νομοθέτης το προβλέπει, αφού τελικά συνταγματικά δικαιώματα ακόμη και κατ' ουσία είναι όσα και όπως το Σύνταγμα προστατεύει.

5.4. Αντικειμενικός και απρόσωπος χαρακτήρας του νόμου

Σύμφωνα με τη γερμανική θεωρία και νομολογία οι περιοριστικοί των συνταγματικών δικαιωμάτων νόμοι πρέπει να έχουν γενικό και απρόσωπο χαρακτήρα¹³⁵ και πάντως να μην αντιβαίνουν στην αρχή της ισότητας¹³⁶. Επίσης ο νόμος πρέπει να είναι σαφής¹³⁷. Σε αντίθεση με το γερμανικό Σύνταγμα το ελληνικό Σύνταγμα δεν περιλαμβάνει διάταξη που να επιτάσσει αυτά τα χαρακτηριστικά. Αντίθετα όπου ο συντακτικός νομοθέτης θέλησε να αποφύγει τη νομοθετική λήψη ατομικών μέτρων που πρακτικά είναι πολύ

¹³³ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 98.

¹³⁴ Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 248.

¹³⁵ ΣτΕ 4036/79, ΤοΣ 1980, 156, ΣτΕ 3494/79, ΤοΣ 1980, 197, 339 και 1502 και 2112/84, ΤοΣ 1985, 63, ΣτΕ 3180/84, ΣτΕ 2252/86, ΣτΕ 3022/86, ΣτΕ 138/30, ΣτΕ 2112/63, ΝοΒ 1964, 827, ΑΠ 183/67, ΝοΒ 1967, 893, ΑΠ 778/71, ΝοΒ 1972, 485, ΣτΕ 2102/81, ΝοΒ 1984, 361, ΣτΕ 2112/84, ΤοΣ 1985, 63.

¹³⁶ Μάνεσης Α., όπ. παρ., σελ. 76 – 77, Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. 252.

¹³⁷ ΣτΕ 3180/84.

συνηθισμένα περιέλαβε ειδική μνεία¹³⁸. Το ατομικό της ρύθμισης αφορά σε ρύθμιση εις βάρος ορισμένου προσώπου και όχι για συγκεκριμένη περίπτωση που βεβαίως μπορεί να περιοριστεί. Πάντως η διάκριση απρόσωπου και εξατομικευμένου κανόνα είναι δυσχερής, με εξαίρεση ορισμένες κραυγαλέες περιπτώσεις που φωτογραφίζουν πρόσωπα¹³⁹. Ωστόσο ιστορικά από την περίοδο που πρώτα διατυπώθηκε η απαίτηση αυτή, τον 18^ο αιώνα, οπότε και το καπιταλιστικό σύστημα δεν βρισκόταν στην πλήρη εξέλιξη του ως τις μέρες μας που κυριαρχούν τα ολιγοπώλια και τα μονοπώλια η δικαιολογητική της βάση έχει αναστραφεί αφού εκ των πραγμάτων οι ρυθμίσεις καταλαμβάνουν μικρό αριθμό αποδεκτών. Έτσι πλέον το γερμανικό συνταγματικό δικαστήριο πλέον κρίνει με βάση το ποιοτικά θεμιτό στην συγκεκριμένη πραγματική κατάσταση¹⁴⁰. Ουσιαστικά λοιπόν η ρήτρα του γενικού και αντικειμενικού νόμου αποτελεί εκδήλωση της αρχής της ισότητας και όχι νέο, πρωτότυπο όριο των περιορισμών.

5.5. Κοινωνικά όρια και λόγοι δημοσίου συμφέροντος

Κατά την έννοια του άρθρου 25 ο πολίτης δεν είναι άτομο αλλά κοινωνός και με αυτή τη λογική κατάταξης το πλαίσιο δράσης του καθορίζεται από το πλαίσιο που μπορεί να του επιτρέψει η κοινωνική συλλογική λειτουργία. Ειδικά στο Σύνταγμα τα ατομικά δικαιώματα δέχονται περιορισμούς στα πλαίσια των κοινωνικών ορίων του κοινωνικού κράτους που θεσπίζεται στα άρθρα 21 και 22. Ενόψει ενός εκ των στοιχείων του άρθρου 21 ο περιορισμός που αν αυτό δεν υπήρχε θα ήταν επιτρεπτός, εν προκειμένω απαγορεύεται. Έτσι τα δικαιώματα δεν μπορούν να περιοριστούν λόγω ασθένειας ή γήρατος εκτός αν επιτρέπεται ή απαιτείται από άλλη συνταγματική διάταξη¹⁴¹.

Ταυτόχρονα διατυπώνεται πολλές φορές νομολογιακά η απαίτηση να δικαιολογείται ο περιορισμός από λόγους γενικού συμφέροντος¹⁴². Η επίκληση αυτή συνήθως χρησιμοποιείται για επιβολή περιορισμών παρά για θέση ορίων σε αυτούς¹⁴³. Γίνεται συνήθως ως μνεία στο νομοθέτη και τη διοίκηση ότι το

¹³⁸ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 209.

¹³⁹ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 86.

¹⁴⁰ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 87.

¹⁴¹ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 208.

¹⁴² ΣτΕ 2112/84, ΤοΣ 1985, 63, ΣτΕ 475/89, ΤοΣ 1989, 133, ΣτΕ 664/90, ΕλλΔνη 1991, 897, ΣτΕ 150/90, ΝοΒ 1991, 142, ΣτΕ 906/95, ΤοΣ 1996, 512.

¹⁴³ Χρυσόγονος Χ.Κ., όπ. παρ., σελ. 88 – 91.

γενικό συμφέρον θα μπορούσε να οδηγήσει σε περιορισμό των δικαιωμάτων ή ως διαπίστωση έλλειψης του και άρα ως απαράδεκτης περιστολής ελευθεριών. Πολλές φορές χρησιμοποιείται από το δικαστή στη θέση της πραγματικής αιτιολόγησης του περιορισμού¹⁴⁴. Ακόμη χειρότερα μπορεί να αποτελέσει το προκάλυμμα για αντισυνταγματικούς περιορισμούς¹⁴⁵. Σε ορισμένες συνταγματικές διατάξεις (17 § 1, 24 § 1 εδ ε κ.ά.) αναφέρεται το γενικό συμφέρον ως λόγος περιορισμού των δικαιωμάτων χωρίς όμως να καθιερώνεται ως γενική αρχή. Αν γίνει δεκτή μια τέτοια αρχή τελικά τα δικαιώματα θα ισχύουν τότε μόνο που δεν επηρεάζουν το κράτος, το δημόσιο και γενικό συμφέρον κατά τη διατύπωση αυτή. Εξάλλου ταυτόχρονα δεν υπάρχει συνταγματικό έρεισμα για τον δικαστή ώστε να επιβάλει στο νομοθέτη να περιορίζει τα δικαιώματα όταν και μόνο όταν υπάρχει λόγος δημοσίου συμφέροντος. Τέτοιες εκτιμήσεις και επιταγές με λογική σκοπιμότητας μόνο το ίδιο το κοινοβούλιο μπορεί να επιβάλλει στον εαυτό του. Άλλωστε το γενικό συμφέρον μπορεί να καθοριστεί μόνο σε μια κοινωνία χωρίς ασίγαστη διαπάλη των αντίπαλων ταξικών στρατοπέδων, ενώ επί του παρόντος η εύρεσή του μάλλον είναι θέμα πολιτικών και άλλων επιλογών και συμβιβασμών και για αυτό καταλήγει τελικά και γενικά ακαθόριστο σε απόλυτη βάση¹⁴⁶.

5.6. Συμφωνία προς την ελεύθερη δημοκρατική τάξη

Σχετικά με την αναγκαιότητα ενός περιορισμού – έννοια που προσομοιάζει προς την αναλογικότητα και τα στοιχεία της – η κρίση πρέπει να γίνεται με γνώμονα τις επιταγές της δημοκρατίας. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι σε διαφορετικές πολιτικές και οικονομικές συνθήκες οι σταθμίσεις ποικίλουν. Οι διαφορές αυτές δεν είναι ορατές μόνο σε ακραίες αποκλίσεις αλλά και σε εκείνες που καταρχήν φαίνεται να ομοιάζουν. Έτσι ότι είναι αναγκαίο στην πολιτική αστική δημοκρατία πιθανόν να κρίνεται ανεπίτρεπτο στο περιβάλλον της πολιτικής και οικονομικής ισότητας, πόσο μάλλον σε αυταρχικά και ανελεύθερα καθεστώτα όπου η ανισότητα επικρατεί.

¹⁴⁴ ΣτΕ 3458/91, ΕΔΔ 1992, 434, ΣτΕ 392/93, ΤοΣ 1994, 150, ΣτΕ 505/96, ΕΛΛΔνη 1996, 947, ΕφΘεσ 2139/94, Αρμ. 1994, 1061, ΣτΕ 2824/99, ΕΔΔ 2000, 652, ΣτΕ 963/91, ΤοΣ 1991, 379, ΣτΕ 2998/94, Εφαρμ. 1995, 447, ΣτΕ 1898/95, ΤοΣ 1996, 496, ΑΠ 385/94, ΝοΒ 1994, 1043, ΣτΕ 1212/94, ΤοΣ 1995, 399.

¹⁴⁵ ΑΠ 211/92, ΕΛΛΔνη 1995, 57, ΑΠ 140/93, ΝοΒ 1994, 183, ΣτΕ 1545/95, ΤοΣ 1995, 897, ΑΠ 10/98, ΕΛΛΔνη 1998, 75.

¹⁴⁶ ΣτΕ 475/89, ΤοΣ 1989, 133.

6. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

6.1. Ζωή

Κατά τη διατύπωση του άρ. 5 παρ.2 Σ, η προστασία της ζωής είναι «απόλυτη»¹⁴⁷. Η προφανέστερη από τις εξαιρέσεις από το δικαίωμα της ζωής που προβλέπει το ίδιο το Σύνταγμα είναι η ποινή του θανάτου. Μέχρι πριν την αναθεώρηση του 2001, η θανατική ποινή παρότι είχε καταργηθεί νομοθετικά¹⁴⁸, εξακολουθούσε να είναι συνταγματική. Το Σύνταγμα πλέον ορίζει ότι η θανατική ποινή μπορεί να επιβληθεί μόνο για κακουργήματα, όπου προβλέπεται από το νόμο, σε καιρό πολέμου και σε σχέση με αυτόν.

Στον ίδιο προβληματισμό υπάγεται και το ζήτημα της χρήσης όπλων από αστυνομικούς. Η χρήση αυτή οφείλει να γίνεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις και κυρίως για λόγους προστασίας της ζωής των αστυνομικών οργάνων ή ιδιωτών και υπό την απαραίτητη προϋπόθεση της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας¹⁴⁹. Σχετικά εκδόθηκε ο πρόσφατος νόμος 3169/2003 με τίτλο «Οπλοφορία, χρήση πυροβόλων όπλων από αστυνομικούς, εκπαίδευσή τους σε αυτά και άλλες διατάξεις»¹⁵⁰.

6.2. Ελευθερία τύπου¹⁵¹

Σημαντική και πολιτικά επίκαιρη είναι η μεταβολή που επέφερε η τελευταία αναθεώρηση που κινήθηκε στην κατεύθυνση της διασφάλισης της περιβόητης διαφάνειας και πάταξης της διαπλοκής. Το νέο άρθρο 14 ορίζει αναλυτικά την δημοσιότητα των στοιχείων των μέσων μαζικής ενημέρωσης και το ασυμβίβαστο μεταξύ ιδιοκτησίας τέτοιου μέσου και εργολήπτη δημόσιων έργων. Για την εφαρμογή της διάταξης προβλέπεται η έκδοση νόμου.

6.3. Ελευθερία γνώμης

Το Σύνταγμα προβλέπει περιορισμούς (άρ. 29 § 3) στο δικαίωμα αυτό για ορισμένες κατηγορίες υπηρετών του, οι οποίοι αφορούν κυρίως στην

¹⁴⁷ Κατρούγκαλος Γ., όπ. παρ., σελ. 33.

¹⁴⁸ Δαγτόγλου Δ.Π., όπ. παρ., σελ. 241.

¹⁴⁹ Παπαϊωάννου Ζ., *Περιεχόμενο και άσκηση της αστυνομικής εξουσίας*, 2004, κεφ. 2.

¹⁵⁰ Δημητρόπουλος Α., *Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, Αθήνα, 2005, σελ. 58.

¹⁵¹ ΣτΕ 10/2003, ΝοΒ 2003, 887.

πολιτική και κομματική έκφραση¹⁵². Συγκεκριμένα απαγορεύεται απολύτως τέτοια έκφραση υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος στους δικαστικούς λειτουργούς και σε όσους υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις σε κάθε περίπτωση και στα σώματα ασφαλείας¹⁵³ και στους υπαλλήλους του Δημοσίου, των ΟΤΑ, των ΝΠΔΔ ή δημόσιων επιχειρήσεων ή επιχειρήσεων ΟΤΑ κατά την άσκηση των καθηκόντων τους.

6.4. Ελευθερία τέχνης

Πολλές φορές η ευαισθησία απέναντι στην τέχνη και η συνταγματική της κατοχύρωση δημιουργούν εσφαλμένα την πεποίθηση ότι η τέχνη προστατεύεται απεριόριστα και μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πρόσχωμα για την κάλυψη πράγματι ανεπιτρεπτών νομικά ενεργειών. Η καλλιτεχνική ελευθερία δεν είναι όμως υπέρ άνω περιορισμών αλλά υπόκειται σε εκείνους που επιβάλλουν οι ειδικές κυριαρχικές σχέσεις και η αρχή της αιτιώδους συνάφειας. Έτσι μπορεί να επιβληθούν δεσμεύσεις στα συμβατικά πλαίσια τηρούμενης πάντα της αναλογικότητας¹⁵⁴.

6.5. Θρησκευτική ελευθερία

Το Σύνταγμα κατοχυρώνει ρητά στο άρθρο 13 παρ.1 εδ. α' το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης¹⁵⁵ και δεν προστατεύει ειδικά τις μερικότερες μορφές θρησκευτικής δράσης εκτός της λατρείας. Θέμα που γέννησε αμφισβητήσεις είναι η υποχρέωση ορκοδοσίας (άρ. 13 § 5). Κατ' αρχήν συνταγματικά είναι επιτρεπτή η επιβολή του όρκου με νόμο, αλλά δεν διευκρινίζεται αν ο όρκος αυτός είναι θρησκευτικός ή / και πολιτικός. Σε κάθε περίπτωση ο εξαναγκασμός αυτός οδηγεί σε ακούσια εξωτερίκευση της θρησκευτικής πίστης. Επομένως δεν φαίνεται συνταγματική η επιβολή θρησκευτικού όρκου. Τα λιμνάζοντα νερά κίνησε η νομολογιακή περίπτωση Δεσποτόπουλου¹⁵⁶ που δέχτηκε τον πολιτικό όρκο χωρίς όμως να πάρει θέση στο ζήτημα.

¹⁵² Κόρσος Δ., *Υπάρχει εκ του Συντάγματος πλαίσιο ελευθερίας των δημόσιων διοικητικών υπαλλήλων προς εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων;*, ΤοΣ 1987, 253, 235επ.

¹⁵³ ΣτΕ 251/2001.

¹⁵⁴ Δημητρόπουλος Α., όπ. παρ., σελ. 117επ.

¹⁵⁵ ΑΠ 20/2001, ΠοινΧρ 2002, 403.

¹⁵⁶ Υπόθεση Δεσποτόπουλου, 3796/1979, ΠοινΧρον 1979, 508 – ομοίως ΠλημΘεσ 23161/1978, ΠοινΧρον 1979, 179.

6.6. Σύλληψη και προσωρινή κράτηση

Η καταδίωξη, η σύλληψη και η φυλάκιση είναι δυνατές στις περιπτώσεις, που επιτρέπει ο κοινός νομοθέτης. Το Σύνταγμα εξουσιοδοτεί τον κοινό νομοθέτη να εισάγει περιορισμούς του ατομικού δικαιώματος. Η ρητή αυτή εξουσιοδότηση δεν περιέχει «ελεύθερη εντολή» προς τον κοινό νομοθέτη να ρυθμίσει κατά βούληση εξαιρέσεις επιτρεπόμενης σύλληψης κλπ. Ο περιορισμός τότε μόνο είναι δυνατός, εφόσον και κατά το μέτρο, που είναι απαραίτητος. Άξια αναφοράς είναι η περίπτωση προσωποκράτησης για χρέη προς το δημόσιο ¹⁵⁷.

6.7. Συνδικαλιστική ελευθερία – απεργία

Η απεργία αποτελεί το κύριο, νόμιμο, μέσο στα χέρια των εργατών για την προάσπιση των δικαιωμάτων τους. Ωστόσο το δικαίωμα στην απεργία δεν είναι αυτονόητο για όλους τους εργαζομένους. Απαγορεύεται η απεργία, με οποιαδήποτε μορφή, στους δικαστικούς λειτουργούς και σ' αυτούς που υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας, και όπως λογικά συνάγεται και στις ένοπλες δυνάμεις. Άλλες περιπτώσεις ρυθμίζονται στο άρθρο 23 § 2, πάντως οι περιορισμοί δεν μπορούν να φτάσουν ως το σημείο κατάργησης του δικαιώματος.

6.8. Δικαίωμα στην εργασία

Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει και την πτυχή της δυνητικής επιλογής μη εργασίας – ανεξάρτητα από την ύπαρξη πραγματικής τέτοιας δυνατότητας στην αγορά εργασίας. Εξαιρέση αποτελεί η επίταξη εργασίας που είναι κρατική πράξη με την οποία επιβάλλεται η παροχή της προσωπικής υπηρεσίας για την κάλυψη στρατιωτικών ή κοινωνικών αναγκών.

6.9. Ιδιοκτησία

Οι περιορισμοί που επιβάλλονται στο δικαίωμα αυτό μπορεί να αφορούν είτε στον φορέα του και άρα να είναι υποκειμενικοί είτε στην έκταση

¹⁵⁷ ΔΕΑ 4/2003, ΔΕΕ 2003, 697.

εφαρμογής του και να είναι αντικειμενικοί¹⁵⁸. Σε περίπτωση περιορισμού δίδεται αποζημίωση¹⁵⁹.

6.10. Οικονομική ελευθερία

Η ελευθερία αυτή περιορίζεται για χάρη του δημόσιου συμφέροντος, στοιχείο που προκύπτει τόσο από το άρθρο 5 §§1,3 όπως και από το 106 §§1,2. Το ΣτΕ έχει δεχθεί ότι είναι συνταγματική η θέσπιση δεσμεύσεων για σοβαρούς λόγους¹⁶⁰ κοινωνικής ή οικονομικής υφής εφόσον δεν θίγεται το δικαίωμα στον πυρήνα του¹⁶¹.

6.11. Οικογένεια και γάμος

Τα δικαιώματα αυτά κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα ως ανεπιφύλακτα, και ταυτόχρονα ως αντικειμενικά (προστατεύεται δηλαδή ο θεσμός) και ως υποκειμενικά (γενούν δικαίωμα κάθε συγκεκριμένου φορέα). Οι νομοθετικοί περιορισμοί που είχαν επιβληθεί παλαιότερα και που το ΣτΕ όπως αναφέρθηκε παραπάνω δέχθηκε ως επιτρεπτούς ήταν στην πράξη απαράδεκτοι, όπως εξ αρχής τόνισε η θεωρία¹⁶². Οι περιορισμοί αυτοί προέβλεπαν για τα κατώτερα όργανα των σωμάτων ασφαλείας και των ενόπλων δυνάμεων την άδεια σύναψης γάμου και την αφοσίωση της μέλλουσας συζύγου στα εθνικά ιδεώδη. Το κράτος όμως μπορεί να επεμβαίνει στην οικογενειακή σε ορισμένες περιπτώσεις κυρίως όσον αφορά την προστασία των παιδιών από ενδεχόμενη κακοποίηση από τους γονείς. Οι επεμβάσεις αυτές παρότι έχουν ξεκάθαρο κοινωνικό και προστατευτικό χαρακτήρα πρέπει να γίνονται με μέτρο και προσοχή απέναντι στην συνταγματική προστασία της οικογένειας. Άλλη μορφή επέμβασης, λιγότερο υλική και άμεση, είναι οι νομοθετικές ρυθμίσεις που επιδρούν στην οικογενειακή ζωή¹⁶³.

¹⁵⁸ ΕφΘεσ 1526/2003, Αρμ. 2003, 1269.

¹⁵⁹ Δρόσος Γ., *Συνταγματικοί περιορισμοί ιδιοκτησίας και αποζημίωση*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1997, σελ. 148.

¹⁶⁰ ΣτΕ 1682/2001.

¹⁶¹ Μπέσιλα – Βήκα Ε., *Ο ελεύθερος ανταγωνισμός και οι περιορισμοί του*, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1998, σελ. 93.

¹⁶² Μπέσιλα – Βήκα Ε., *Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1989, σελ. 126.

¹⁶³ Βιδάλης Τ., *Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996, σελ. 153.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνολικά μιλώντας λοιπόν καταλήγουμε ότι κανόνας είναι η πλήρης προστασία κάθε δικαιώματος στα πλαίσια της οριοθέτησης του και κατ' εξαίρεση μπορούν να επιβληθούν περιορισμοί, αν προβλέπεται από το Σύνταγμα και τηρείται η αναλογικότητα. Η ρύθμιση του περιορισμού μπορεί να γίνεται άμεσα στο Σύνταγμα ή να υπάρχει παραπομπή στο νόμο. Σε κάθε περίπτωση περιορισμοί μπορούν να επιβληθούν μόνο στην ειδική – κυριαρχική ή διαπροσωπική – σχέση και πάντα υπό την προϋπόθεση ύπαρξης αιτιώδους συνάφειας αντικειμενικού στοιχείου ανάμεσα στο δικαίωμα και το θεσμό. Στην ουσία ο περιορισμός αποτελεί υποχώρηση του δικαιώματος στην σύγκρουση και συνύπαρξη του με το θεσμό. Έτσι απαγορευμένοι δεν είναι όλοι οι περιορισμοί αλλά μόνο αυτοί που δεν δικαιολογούνται από την σχέση αυτή είτε εξ ολοκλήρου είτε στο συγκεκριμένο βαθμό.

Τα Συνταγματικά Δικαιώματα αποτελούν την έσχατη αλλά και θεμελιωδέστερη ταυτόχρονα προστασία του ανθρώπου και γι' αυτό και οι περιορισμοί τους δεν μπορεί παρά να αντιμετωπίζονται με φειδώ και προσοχή. Εξάλλου αυτή η αντιμετώπιση επιτάσσεται και από την ιστορική πείρα όπου συχνά αυταρχικά καθεστώτα προέβησαν σε περιορισμό της ελευθερίας περιορίζοντας νομότυπα αλλά όχι νόμιμα τα δικαιώματα. Τη στιγμή μάλιστα που η ουσιαστική τους εφαρμογή συζητείται η προσοχή αυτή αποκτά μεγαλύτερη σημασία.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

Παρατίθεται η κυριότερη πρόσφατη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων σχετικά με θέματα που εμπίπτουν στο θέμα των περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων, κατά χρονολογική σειρά.

1. ΑΠ 794/76, ΤοΣ 1977, 173

Η ελευθερία του τύπου δεν είναι απεριόριστη αλλά υπάρχει και λειτουργεί μέσα στα όρια που χαράσσουν οι υφιστάμενοι νόμοι του κράτους.

2. ΣτΕ 2491/76, ΤοΣ 1976, 176 – ο γάμος του αστυνομικού

Η προϋπόθεση απόλυτης αφοσίωσης της μέλλουσας συζύγου οργάνου των σωμάτων ασφαλείας στα εθνικά ιδεώδη δεν είναι αντισυνταγματική, αλλά το σκοπό αυτό υπερβαίνει παρόμοιο αίτημα για τους συγγενείς της.

3. ΣτΕ 4950/76, ΤοΣ 1977, 163 – ο γάμος του αξιωματικού

Η απαγόρευση στους κατώτερους αξιωματικούς των Σωμάτων Ασφαλείας, Λιμενικού και Πυροσβεστικής της συνάψεως γάμου άνευ άδειας του αρχηγού του Σώματος, εφόσον η μέλλουσα σύζυγος του οργάνου δεν πληροί τις προϋποθέσεις του νόμου αποτελεί συνταγματικώς ανεκτή θέσπιση περιορισμών εις το δικαίωμα ελεύθερας εκλογής συζύγου. Οι περιορισμοί αυτοί δεν αντίκεινται στο άρθρο 5 § 1 Σ που καθιερώνει το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Αυτό υπό την προϋπόθεση ότι οι εν λόγω περιορισμοί δικαιολογούνται από λόγους δημοσίου συμφέροντος και πάντως δεν συνδέονται προς πολιτικά ή κοινωνικά φρονήματα των ενδιαφερομένων.

4. ΣτΕ 58/77, ΤοΣ 1977, 623

Απαγορεύεται δια νόμου η αναγκαστική απαλλοτρίωση που αφορά στην εκτέλεση κοινών έργων δημόσιας ωφέλειας, όχι όμως και έργων που έχουν γενικότερη σημασία για το κοινωνικό σύνολο ή τα εθνικά συμφέροντα.

5. ΣτΕ 395/78, ΤοΣ 1978, 176 –οι συγγενείς της συζύγου δημόσιου υπαλλήλου

Το Σύνταγμα επιτρέπει τον δια νόμου περιορισμό του δικαιώματος ελεύθερης εκλογής συζύγου από δημόσιο υπάλληλο αλλά όχι και την συνεκτίμηση των φρονημάτων των συγγενών της.

6. υπόθεση Δεσποτόπουλου, 3796/1979, Ποιν Χρον 1979, 508

Ο καθηγητής της Φιλοσοφίας του δικαίου στην Πάντειο, Κ.Δεσποτόπουλος, κληθείς να καταθέσει ως μάρτυρας το 1978, δήλωσε ότι είναι χριστιανός ορθόδοξος αλλά αρνείται να δώσει τον οριζόμενο θρησκευτικό όρκο, προσφέρεται όμως να δώσει τον όρκο του άρθρου 220 παρ.2 ΚΠΑ (πολιτικός όρκος). Την άρνησή του αυτή στήριξε στο ότι θεωρεί χρέος του να είναι συνεπής προς τις επιστημονικές και ηθικές πεποιθήσεις του τις οποίες έχει υποστηρίξει γραπτά και προφορικά. Όπως υποστήριξε η δόση όρκου συνιστά μείωση και προσβολή της αξιοπρέπειας των μαρτύρων και κακοποίηση ρητής εντολής του Ευαγγελίου. Το Εφετείο δέχτηκε ότι υπάρχει σύγκρουση καθηκόντων που αποκλείει τον καταλογισμό, εφόσον εκτελείται ένα ηθικοκοινωνικό καθήκον συγκρουόμενο προς ένα νόμιμο καθήκον. Ο κατηγορούμενος αρνούμενος να ορκισθεί, κατά συνεπή εφαρμογή των επιστημονικών και ηθικών του πεποιθήσεων, τις οποίες δημόσια έχει υποστηρίξει, βρέθηκε σε σύγκρουση καθηκόντων που καθιστά ανθρωπίνως μη φευκτή την υπαιτιότητα, αποκλεισμένου έτσι του καταλογισμού της πράξης.

7. ΣτΕ 3567/78, ΤοΣ 1979, 299 – τα σωματεία στην κατάσταση πολιορκίας
Μόνη η θέση σε ισχύ της κατάστασης πολιορκίας και η συνεπεία αυτής αναστολή των περί ατομικών ελευθεριών διατάξεων του συντάγματος δεν επάγεται την διάλυση των νομίμως υφισταμένων και λειτουργουσών ενώσεων και σωματείων, αλλά αίρεται μόνο η συνταγματική τους προστασία.

8. ΣτΕ ΠΕ 403/78, ΤοΣ 1978, 565 – φρονήματα υποψηφίου για εθνική άμυνα
Δεν αντίκεινται στο Σύνταγμα διάταγμα που ορίζει ερωτηματολόγιο σχετικά με τα φρονήματα υποψηφίου και των κοντινών προσώπων του προς διορισμό σε υπηρεσία εθνικής άμυνας και υποχρέωση δήλωσης των ταξιδιών του στο εξωτερικό.

9. ΣτΕ 3634/79, ΤοΣ 1979, 113 – άρνηση άδειας γάμου σε αξιωματικό
Η υπό του Αρχηγού Ενόπλων Δυνάμεων ρητή απόρριψη αιτήσεως αξιωματικού για την παροχή άδειας σύναψης γάμου με την αναφερόμενη στην αίτηση γυναίκα, με την αιτιολογία ότι δεν πληρούνται οι όροι του νόμου, είναι τελείως γενική και αόριστη, ανεξάρτητα από την συνταγματικότητα των διατάξεων με τις οποίες τάσσονται οι εν λόγω προϋποθέσεις.

10. ΔΕΑ 311/80, ΤοΣ 1980, 235

Το ατομικό δικαίωμα ελεύθερης εκδήλωσης της σκέψης και γνώμης επιδέχεται περιορισμούς προκειμένου περί δημοσίων υπαλλήλων αρκεί να μην αναιρείται κατ' ουσία.

11. ΣτΕ 97/80, ΤοΣ 1980, 137 – αποβολή μαθήτριας για ενδυμασία
Πράξη του Συλλόγου Καθηγητών για αποβολή μαθήτριας συνιστά μέτρο εσωτερικής τάξης και δεν προσβάλλεται επί ακυρώσει

12. ΣτΕ 4129/80, ΤοΣ 1981, 681
Οι διατάξεις περί κατανομής της νομοθετικής αρμοδιότητας μεταξύ ολομέλειας και τμημάτων της Βουλής αποτελούν διαδικαστικές πράξεις η τήρηση των οποίων δεν εμπίπτει στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων.

13. ΣτΕ 780/81, ΤοΣ 1982, 74–η ελεύθερη έκφραση των δημοσίων υπαλλήλων
Το ατομικό δικαίωμα ελεύθερης εκδήλωσης της σκέψης και γνώμης επιδέχεται περιορισμούς προκειμένου περί δημοσίων υπαλλήλων αρκεί να μην αναιρείται κατ' ουσία.

14. ΣτΕ 3621/81, ΤοΣ 1982, 283 – προκαταβολή αμοιβής δικηγόρου
Η υποχρεωτική προκαταβολή της δικηγορικής αμοιβής αντικείται στο 20 § 1 Σ.

15. Εφ Δωδεκανήσου 30/81, ΝοΒ 82, 481
Έννοια απαγορεύσεως καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος σύμφωνα με το άρ. 25 Σ και διαφορά της από εκείνη του άρ. 281 ΑΚ.

16. ΣτΕ 2102/81, ΝοΒ 84, 361 – σύνταξη από το ταμείο Νομικών
Η αρχή της ισότητας επιβάλλει στο νομοθέτη ομοιόμορφη μεταχείριση των υπό τις ίδιες συνθήκες τελούντων προσώπων και όχι αναγκαίως ίση νομοθετική μεταχείριση για κάθε κατάσταση.

17. ΣτΕ 1503/82, ΤοΣ 1982, 576
Ο νομοθέτης δεν κωλύεται από το Σ 17 να θεσπίζει με αντικειμενικά κριτήρια και προς εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος περιορισμούς ως προς την έκταση και το περιεχόμενο του δικαιώματος της κυριότητας, υπό την προϋπόθεση ότι δια αυτών δεν εξαφανίζεται ή δεν καθίσταται αδρανής η ιδιοκτησία εν σχέση προς τον περιορισμό της.

18. ΣτΕ 2956/83, ΤοΣ 1983, 701

Έννοια ειδικής νομοθετικής εξουσιοδοτήσεως – ειδικότερου θέματος : ειδικότερο είναι το θέμα που αποτελούν κατά περιεχόμενο μερικότερη περίπτωση εν σχέση προς την ουσιαστική ρύθμιση που έχει γίνει στο νομοθετικό κείμενο.

19. ΕΑ 6761/84, ΝοΒ 84, 1555 – η αναγνώριση των πολιτικών γάμων αναδρομικά το 1982

Η αναδρομικότητα νόμου δεν μπορεί να οδηγήσει σε ανατροπή κεκτημένων δικαιωμάτων που προστατεύει το Σύνταγμα, όπως είναι αυτά που υπάγονται στην ιδιοκτησία του άρ 4. 17 Σ.

20. ΣτΕ 2112/84, ΤοΣ 1985, 63 – αγιογράφοι χωρίς δίπλωμα

Οι διατάξεις του ν. 1218/81, με τις αυστηρές ρυθμίσεις των οποίων απαγορεύτηκε κατ' ουσία στους μη πτυχιούχους αγιογράφους να ασκούν το επάγγελμα τους αντίκεινται στο άρ. 5 §1 Σ, που επιτρέπει την θέσπιση περιορισμών και απαγορεύσεων στην επιλογή και άσκηση επαγγέλματος, αλλά μόνο εφόσον τούτο δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος και ανταποκρίνονται στην αρχή της αναλογικότητας που απορρέει από την έννοια του κράτους δικαίου.

21. ΣτΕ 867/88, Εφαρμογές 1988, 194 – γάμος υπολοχαγού χωρίς άδεια

Δεν μπορεί να στηριχθεί πειθαρχική ποινή φυλάκισης σε υπολοχαγό που τέλεσε γάμο χωρίς προηγούμενη άδεια της υπηρεσίας του.

22. ΣτΕ 1149/88, ΤοΣ 1988, 325 – το όνομα της κλινικής

Διάταξη νόμου που απαγορεύει τη χρήση ορισμένων όρων στην επωνυμία κλινικής χάριν της προστασίας της δημόσιας υγείας δεν αντίκειται στην οικονομική ελευθερία αν τηρείται η αρχή της αναλογικότητας.

23. ΣτΕ 2753/88, ΤοΣ 1989, 149 – η αύξηση του μισθού των κληρικών

Νεώτερος νόμος που αυξάνει τις αποδοχές των κληρικών και δεν καταλαμβάνει τους κληρικούς εκπαιδευτικούς δεν αντίκειται στην αρχή της ισότητας λόγω των διαφορετικών συνθηκών υπό τις οποίες τελούν έναντι των λοιπών κληρικών.

Επίσης δεν αντίκειται στην αρχή της επαγγελματικής ελευθερίας, διότι θεσπίζει απλώς οικονομικούς περιορισμούς.

24. ΣτΕ 4665/88, ΤοΣ 1989, 305 – μη προβλεπόμενο επάγγελμα

Κατά το Σ 5 είναι κατ' αρχήν επιτρεπτή η άσκηση επαγγελμάτων που δεν ρυθμίζονται από τη νομοθεσία.

25. ΣτΕ 475/89, ΤοΣ 1989, 133 – «λήξη» άδειας φαρμακοποιού

Αντισυνταγματικές (Σ22) οι διατάξεις που θεσπίζουν την ανάκληση άδειας φαρμακοποιού μετά τη συμπλήρωση 35ετούς άσκησης του επαγγέλματος ή το 65 έτος της ηλικίας.

26. ΣτΕ 1426/89, ΤοΣ 1989, 302 – βασικό μάθημα στις πανελλήνιες

Δεν αντίκειται στην αρχή της ισότητας, της προσωπικής ελευθερίας ή της αναλογικότητας ο καθορισμός των αρχαίων ελληνικών ως βασικού μαθήματος για τους υποψήφιους της Γερμανικής Φιλολογίας.

27. ΣτΕ 2379/89, ΕλλΔνη 91, 400

Για την απαγόρευση άσκησης οικονομικών δραστηριοτήτων σε ορισμένη περιοχή που αποτελεί βαθιά επέμβαση στο ατομικό δικαίωμα της οικονομικής ελευθερίας έπρεπε να υπάρχει ειδική εξουσιοδοτική ρήτρα στο νόμο.

28. ΣτΕ 2930/89, ΤοΣ 1989, 478 – περιορισμοί στα αθηναϊκά ταξί

Η επιβολή περιορισμών στην κυκλοφορία των ταξί στην Αθήνα για την προστασία του περιβάλλοντος δεν αντίκειται στην αρχή της ισότητας, στην αρχή της οικονομικής ελευθερίας, στο δικαίωμα εργασίας, της ιδιοκτησίας, της προηγούμενης ακροάσεως ή της προστασίας του περιβάλλοντος.

29. ΣτΕ 150/90, ΝοΒ 91, 142 – πρεσβεία σε κηπούπολη

Η επιλογή ειδικώς μιας κηπούπολης ως τόπου εγκατάστασης πρεσβείας εφόσον δεν εξυπηρετούνται αποκλειστικά οι ανάγκες των κατοίκων είναι θεμιτή μόνο αν υπαγορεύεται από γενικότερους λόγους δημοσίου συμφέροντος, εξειδικευμένους και τεκμηριωμένους (Σ 24 §§1,2).

30. ΣτΕ 664 / 90, Ελλ Δνη 91, 897 – χαρακτηρισμός δάσους σε βοσκότοπο

Οι διατάξεις του ν. 1734 / 87 για αποχαρακτηρισμό δάσους σε βοσκοτόπο είναι αντίθετες με τα άρθρα 24 § 1 και 117 § 3 του Συντάγματος.

31. ΣτΕ 542/90, ΤοΣ 1990, 287 – επιστροφή μη οφειλομένων φόρων

Η απαίτηση επιστροφής καταβληθέντων και μη οφειλομένων φόρων δεν αποτελεί καταχρηστική άσκηση δικαιώματος απαγορευμένη από το Σ 25 § 3 διότι η διάταξη αυτή αναφέρεται μόνο στην άσκηση ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

32. ΣτΕ 1444/91, ΤοΣ 1991, 381

Περιορισμοί συνταγματικών δικαιωμάτων δεν επιβάλλονται αναλογικώς αλλά προκύπτουν από σαφή διάταξη νόμου.

33. ΣτΕ 1721/91, Αρμ. 91, 604

Αδύνατος ο δικαστικός έλεγχος της παράβασης του αρ. 74 § 5 εδ β του Σ συνεπώς αδύνατος ο δικαστικός έλεγχος της αντίθεσης προς το αρ. 93 § 1 Σ των διατάξεων του αρ 23 ν. 1738 / 87.

34. ΣτΕ 2089/91, , ΔιΔικ 1992, 561 – ΔΣ οικοδομικού συνεταιρισμού

Η κήρυξη έκπτωτων μελών του διοικητικού συμβουλίου και του εποπτικού συμβουλίου οικοδομικού συνεταιρισμού πρέπει να θεσπίζεται με διάταξη νόμου ή με διάταγμα εκδιδόμενο βάσει ειδικής νομοθετικής εξουσιοδότησεως.

35. ΣτΕ 3596/91, ΔιΔικ 1992, 207

Νόμος ο οποίος κυρώνει αναδρομικώς υπουργική απόφαση που εκδόθηκε χωρίς νομοθετική εξουσιοδότηση ή καθ' υπέρβασή της είναι ανίσχυρος κατά το μέρος που ισχυροποιεί αναδρομικώς τον κατά παράβαση του Συντάγματος τεθέντα κανόνα δικαίου. Η υπουργική αυτή απόφαση αποκτά αναδρομικώς ισχύ νόμου αλλά μόνο για το μέλλον.

36. ΑΠ 211/92, ΕλλΔνη 95, 57 – ο μισθός των εργαζομένων

Ισότητα αμοιβής εργαζομένων ίδιας κατηγορίας που παρέχουν την ίδια εργασία υπό τις αυτές συνθήκες και προσόντα.

37. ΣτΕ 392/93, ΤοΣ 1994, 150 – επάγγελμα με όρια

Η συνταγματική προστασία της επαγγελματικής ελευθερίας δεν παρακωλύει την θέσπιση περιορισμών, κατά τρόπο γενικό και αντικειμενικό, χάριν προστασίας του δημόσιου και κοινωνικού συμφέροντος, εφόσον τηρείται η αρχή της αναλογικότητας.

38. ΣτΕ 2195/93, Αρμ 94, 738 – αναψυκτήριο στο Μυστρά

Ακύρωση απαλλοτρίωσης που δεν υπαγορεύτηκε από συνεχή και μόνιμη ανάγκη εξυπηρετήσεως και αναδείξεως του αρχαιολογικού χώρου του Μυστρά αλλά για την αποτροπή ανεπιθύμητης και ασυμβίβαστης προς το χώρο χρήσης της ιδιοκτησίας του αιτούντος η οποία θα μπορούσε να αποτραπεί με λιγότερο επαχθές μέτρο.

39. ΣτΕ 2790/93, ΔιΔικ 1994, 1125 – κώλυμα εκλογής σε ΔΣ

Το άρ. 8 Ι § 3 του Π.Δ. 93/1987 που ορίζει τα κωλύματα εκλογής κάποιου ως μέλους Δ.Σ. οικοδομικού συνεταιρισμού δεν παραβιάζει τη συνταγματική αρχή της ισότητας.

40. ΣτΕ 1212/94, ΤοΣ 1995, 399 – αφαίρεση άδειας λειτουργίας καταστήματος
Για τη συνδρομή ή μη των προϋποθέσεων επιβολής του διοικητικού μέτρου της προσωρινής αφαίρεσεως της άδειας λειτουργίας καταστήματος, αποφαινεται το ΣτΕ που ασκεί πλήρη έλεγχο νομιμότητας · εξάλλου, το ποινικό δικαστήριο ελέγχει την πραγματική και νομική βάση της κατηγορίας της διατάραξης κοινής ησυχίας, που αποτελεί προϋπόθεση της διοικητικής κύρωσης · εξασφάλιση του δικαιώματος παροχής έννομης προστασίας (20 § 1 Σ)

41. ΕφΘεσ 2139/94, Αρμ 94, 1061 – διορισμός τέκνων αναπήρων

Η ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα τελεί υπό τη γενική επιφύλαξη του νόμου και περιορίζεται από τα δικαιώματα των άλλων και τα χρηστά ήθη άρα συνταγματικός ο ν.1648/86 για αναγκαστική τοποθέτηση τέκνων αναπήρων πολέμου.

42. ΣτΕ ΠΕ 503/94, ΤοΣ 1995, 958

ομοίως ΠΕ 453/94

Προϋποθέσεις εγκύρου εξουσιοδοτήσεως κατά το άρ. 43 § 2 Σ.

43. ΣτΕ 2185/94, ΝοΒ 95, 922 – ζώνες περιορισμού δόμησης σε αρχαιολογικούς χώρους

Σύμφωνος με το Σ ο καθορισμός ζωνών με υπουργική απόφαση που απαγορεύεται απόλυτα ή περιορίζεται η δόμηση για την προστασία των αρχαιολογικών χώρων. Εφόσον ματαιώνεται ο πυρήνας του δικαιώματος της ιδιοκτησίας παρέχεται αποζημίωση.

44. ΣτΕ 906/95, ΤοΣ 1996, 512 – υποχρεωτική αλλαγή σχολής

Δεν είναι επιτρεπτή από τα άρθρα 5 § 1 και 16 § Σ η διαρκούσης της φοιτήσεως σε συγκεκριμένη σχολή ή τμήμα της ανώτατης ή ανωτέρας εκπαίδευσεως μεταβολή του αντικειμένου επιστημονικής ενασχολήσεως, συνέπεια νομοθετικής μεταβολής, δια της υποχρεωτικής κατανομής σε άλλο τμήμα ή σχολή των ήδη φοιτητών (σε συγκεκριμένη σχολή), με την επιφύλαξη της συνδρομής αποχρώντων λόγων δημοσίου συμφέροντος.

45. ΣτΕ 1545/95, ΤοΣ 1995, 897 – έξοδος από τη χώρα οφειλετών του ΙΚΑ

Οι διατάξεις των νόμων 395/1976, 1882/1990, 1902/1990 κατά το προβλεπόμενο μέτρο απαγόρευσης εξόδου από τη χώρα φυσικών προσώπων αναμειγμένων στη διοίκηση ή διαχείριση νομικών προσώπων οφειλετών του ΙΚΑ, δεν αντίκειται στο άρθρο 5 §§3 και 4 Σ, στα άρθρα 48 Συνθήκης ΕΟΚ και 8 § 1 της Συνθήκης του Μάαστριχ ούτε στο άρθρο 5 της ΕΣΔΑ.

46. ΣτΕ 1898/95, ΤοΣ 1996, 496 – συμβόλαιο καλαθοσφαιριστών

Μονομερής από το οικείο σωματείο ανανέωση του συμβολαίου με καλαθοσφαιριστές. Δεν παραβιάζεται η οικονομική ελευθερία.

47. ΣτΕ 2304/95, ΕΔΔ 1995, 546 – θαλάσσιο πάρκο

Οι περιορισμοί και απαγορεύσεις σε περιοχή χαρακτηρισθείσα ως θαλάσσιο πάρκο είναι αναγκαίοι για την πραγμάτωση του 24 § 1 Σ. Η ευρύτητα της νομοθετικής εξουσιοδότησης, εφόσον αυτή είναι ορισμένη, δεν επηρεάζει το κύρος της.

48. ΣτΕ 505/96, Ελλ Δνη 96, 947 – ραδιοφωνικοί ιστοί

Συνταγματική η διάταξη για απαγόρευση κάθε εργασίας δομήσεως εντός ακτίνας 300μ. από τη βάση ραδιοφωνικών ιστών αφού το δικαίωμα ιδιοκτησίας

υπόκειται σε περιορισμούς δικαιολογημένους από λόγους γενικού ή ειδικού δημοσίου συμφέροντος.

49. ΣτΕ 1925/96, ΔιΔικ 1996, 880 – επιλογή σπουδαστών

Η εξουσιοδότηση που παρασχέθηκε στον ΥΠΕΠΘ με το άρ. 5 § 5 ν.δ. 789/70 γιδα τον καθορισμό των κριτηρίων και της διαδικασίας επιλογής ιδιωτών ως σπουδαστών στη ΠΑΤΕΣ της ΣΕΛΕΤΕ είναι γενική και αόριστη και συνεπώς η σχετική υπουργική απόφαση που εκδόθηκε βάσει αυτής είναι ανίσχυρη.

50. ΑΠ 1210-1/99, ΕλλΔνη 2001, 439 - εφημερίες ιατρών ΕΣΥ

Οι κανόνες δικαίου που θεσπίζονται από όργανα της εκτελεστικής εξουσίας κατά παράβαση του Σ είναι ανίσχυροι και δεν μπορούν με τη μορφή αυτή να ισχυροποιηθούν ούτε με αναδρομική κύρωση τους με νόμο.

51. ΣτΕ 2442/99, ΝοΒ 2000, 1522 – ο Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας

Τα άρθρα 36, 52, 59, 62, 67 ΚΦΔ δεν αντίκεινται στο άρθρο Σ 20 § 1 δεδομένου ότι κατά τη διάταξη αυτή ως δικαστική προστασία που εξασφαλίζεται νοείται η τοιαύτη υπό την εκάστοτε ισχύουσα δικονομική τάξη και εφόσον δεν θίγεται ο πυρήνας του δικαιώματος.

52. ΑΠ 20/2001, ΠοινΧρ 2002,403 – άδεια για ευκτήριο οίκο

Το σύστημα χορήγησης άδειας για την ίδρυση ευκτήριου οίκου δεν αντίκειται στο Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ. Η ρύθμιση σύμφωνα με την οποία η χορήγηση της άδειας επαφίεται στην διακριτική ευχέρεια της Διοίκησης αντίκειται στο Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ. Παρατηρήσεις Άλκη Ν. Δερβιτσιώτη στα ΠοινΧρ 2002,407.

53. ΣτΕ 251/2001 – δημοσίευμα αστυνομικού

Νόμος ορίζει ότι απαγορεύεται σε αστυνομικό να δημοσιεύει γνώμη χωρίς άδεια ανωτέρων του. Περιορισμός ελευθερίας έκφρασης άρθρο 14 παρ.1 Σ. Το ΣτΕ είπε ότι δεν μπορεί το δικαίωμα να υπαχθεί σε προηγούμενη άδεια γιατί αυτό συνιστά λογοκρισία. Παραβιάζεται ο πυρήνας του δικαιώματος και άρα μη θεμιτός ο περιορισμός.

54. ΣτΕ 1682/2001 – εφημερεύοντα βενζινάδικα

Νόμος ορίζει ότι τα βενζινάδικα πρέπει κατά τη διάρκεια της νύχτας εκ περιτροπής να είναι ανοιχτά. Βενζινοπώλες επικαλούνται άρθρο 5 παρ.1Σ από το οποίο απορρέει η αρχή οικονομικής ελευθερίας. Ασκείται αίτηση ακύρωσης στο ΣτΕ. Το τελευταίο εξέτασε παρεπιμπτόντως τη συνταγματικότητα του νόμου και αποφαινεται ότι είναι συνταγματικός και ότι δεν θεσπίζει υπέρμετρο βάρος στην αρχή της οικονομικής ελευθερίας. Εφαρμόζεται η συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή αναλογικότητας. Το κράτος επιβάλλει περιορισμό στους βενζινοπώλες (μέσο) για να εξυπηρετήσει ένα δημόσιο συμφέρον, την παροχή καυσίμων στο καταναλωτικό κοινό(σκοπός) καθώς και να εξασφαλίσει οικονομική ισοότητα ανάμεσα στους βενζινοπώλες (σκοπός).

55. ΕφΘεσ 1526/2003, Αρμ 2003,1269 – υπόγειοι αγωγοί φυσικού αερίου
Υποχρέωση των ιδιοκτητών, νομέων ή κατόχων ακινήτων να επιτρέπουν τη διέλευση υπογείων αγωγών φυσικού αερίου στα ακίνητα από τα οποία διέρχονται οι αγωγοί απαγορεύεται, σε ορισμένη απόσταση από τον άξονα του αγωγού και του καλωδίου της καθοδικής προστασίας του, η κατασκευή κάθε είδους υπογείων εγκαταστάσεων, η τοποθέτηση σωληνώσεων, η ανόρυξη φρεάτων ή τάφρων, η δημιουργία νέων αγροτικών οδών, η φύτευση δένδρων, καθώς και η αλλοίωση της μορφολογίας της επιφάνειας του εδάφους με οποιονδήποτε τρόπο για τη μείωση της αξίας της ιδιοκτησίας και για τις άλλες ζημιές ή βλάβες που τυχόν προκαλούνται προβλέπεται η καταβολή αποζημίωσης. Οι ως άνω περιορισμοί της κυριότητας δεν αντιβαίνουν στο Σύνταγμα και δεν αποτελούν στέρηση της ιδιοκτησίας.

56. ΔΕΑ 4/2003, ΔΕΕ 2003,697 – προσωποκράτηση για χρέη στο δημόσιο
Το μέτρο της προσωποκρατήσεως των οφειλετών του δημοσίου και των ν.π.δ.δ. αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 2 παρ.1, 5παρ.1, 20 παρ.1, 21 παρ.3 και 25 παρ.3 του Συντάγματος και ως εκ τούτου είναι αντισυνταγματικό και συνεπώς ανεφάρμοστο.

57. ΣτΕ 10/2003, ΝοΒ 2003, 887 – ελευθερία τύπου σχετικά με διάσημους
Στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου περιορισμοί στην ελευθερία του τύπου εισάγονται από τις διατάξεις για την προστασία της προσωπικότητας (ΑΚ 57-59) τις διατάξεις για τις αδικοπραξίες (ΑΚ 914, 918, 919 και 932) και εφόσον επακολουθήσει δημοσίευση των πληροφοριών που συγκεντρώθηκαν και από τα ν. 1178/1981 για την αστική ευθύνη του τύπου. Στοιχεία που πρέπει να λάβει

υπόψη του ο δικαστής προκειμένου να κρίνει εάν κατά την άσκηση του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης και διάδοσης πληροφοριών προσβάλλεται ειδικότερη έκφανση της προσωπικότητας του ανθρώπου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βεγλερής Φ., *Οι περιορισμοί των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982.
- Βεγλερής Φ., *Άρθρα 1974 – 1981*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982.
- Βιδάλης Τ., *Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996.
- Βιδάλης Τ., *Οι ηλιακοί περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Ερευνητικά Προγράμματα, Επιμέλεια Μελίσσας Δ., Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001.
- Βλάχος Γ., *Το Σύνταγμα της Ελλάδος*, 1979.
- Βλάχος Γ., *Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, 1979.
- Βλάχος Γ., *Η επιφύλαξη του νόμου και τα θεμελιώδη δικαιώματα στο Ελληνικό Σύνταγμα της 11ης Ιουνίου 1975*, ΕΔΔΔ 1982.
- Δαγτόγλου Δ.Π., *Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα Α΄*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991.
- Δέδες Χ., *Η έννοια του όρου «νόμος» εις τας ποινικὰς διατάξεις του Συντάγματος*, ΝοΒ 1975, σελ. 235.
- Δημητρόπουλος Α., *Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό μέρος*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/νίκη, 2005.
- Δημητρόπουλος Α., *Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου*, Αθήνα, 2005.
- Δρόσος Γ., *Συνταγματικοί περιορισμοί ιδιοκτησίας και αποζημίωση*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1997.
- Κατρούγκαλος Γ., «Το δικαίωμα στη ζωή και στο θάνατο», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993.
- Κόρσος Δ., *Υπάρχει εκ του Συντάγματος πλαίσιο ελευθερίας των δημόσιων διοικητικών υπαλλήλων προς εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων;*, ΤοΣ 1987, 253.
- Μάνεσης Α. *Συνταγματικά Δικαιώματα, Α΄ Ατομικές Ελευθερίες*, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1982.
- Μπέσιλα – Βήκα Ε., *Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων σύναψης γάμου και ίδρυσης οικογένειας*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1989.

Μπέσιλα – Βήκα Ε., *Ο ελεύθερος ανταγωνισμός και οι περιορισμοί του*, εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1998.

Παντελής Α., *Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων*, 1984.

Παπαϊωάννου Ζ., *Περιεχόμενο και άσκηση της αστυνομικής εξουσίας*, 2004.

Παπαστάθης Χ., *Το άβατο του Αγίου Όρους στις γυναίκες*, Αρμ. 1979, 80.

Παυλόπουλος Πρ., *Η συνταγματική κατοχύρωση της αιτήσεως ακυρώσεως*, 1982.

Ράϊκος Α., *Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα*, τόμος Β., εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002.

Τσάτσος Δ., όπ. παρ., σελ. Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο Γ'*, Θεμελιώδη Δικαιώματα, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 239.

Χρυσόγονος Χ.Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002.

Περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων

Restrictions of constitutional rights

Περίληψη

Οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων διαφέρουν από τις οριοθετήσεις και επιβάλλονται μόνο κατ' εξαίρεση. Μπορούν να επιβληθούν μόνο στην ειδική σχέση, και μόνο αν υπάρχει αιτιώδης συνάφεια δικαιώματος – θεσμού. Πρέπει να επιτρέπονται από το Σύνταγμα, να ρυθμίζονται άμεσα από αυτό ή να γίνεται παραπομπή στο νόμο, και να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας. Στους περιορισμούς τίθενται αυστηρά όρια. Περιορισμοί που υπερβαίνουν αυτά τα όρια ή δεν δικαιολογούνται από την αιτιώδη συνάφεια απαγορεύονται.

Λήμματα – λέξεις κλειδιά

περιορισμός, συνταγματικό δικαίωμα, οριοθέτηση, αναλογικότητα, ειδική σχέση, αιτιώδης συνάφεια, περιορισμοί περιορισμών, πυρήνας δικαιώματος, θεσμός, επιφύλαξη νόμου.

Summary

The restrictions of constitutional rights differ from the delimitations and are imposed only exceptionally. They can be imposed only in the special relation, and only in case of existence of causal affinity between right and institution. They must be allowed by the Constitution - they are regulated immediately by it or there is reserve of law - and the rule of proportionality must be observed. The restrictions are placed under strict limits. Restrictions that exceed these limits or are not justified by the causal affinity are prohibited.

Keywords

restriction, constitutional right, delimitation, proportionality, special relation, causal affinity, restrictions of restrictions, core of right, institution, reserve of law.